

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1596>

Geliş Tarihi: 12.02.2019

Kabul Tarihi: 30.06.2019

MEMLÛK SULTANLARININ HACLARI

Burak Gani EROL¹

ÖZET

Arapça'da "girmek, yönelmek; ziyaret etmek" anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh terimi olarak imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dîni görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder. Bu ibadeti yerine getirenlere Arapça'da *hac* (çoğulu *huccâc*), Türkçe'de hacı denir. Ali İmran suresinin 97. ayetinde " Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır" şeklinde tanımlanan hac ibadeti, çeşitli hadis-i şeriflerde de Hz. Peygamber tarafından İslam'ın beş şartından birisi olarak zikredilmiş ve tehir edilmeksizin yapılması tavsiye olunmuştur. Hac ibadeti, hacca gitme şartlarını sağlayan her Müslüman üzerlerine farz kılınmış, sultanlar yani devlet yöneticileri de ondan muaf tutulmamıştır. Ancak genel olarak bakıldığı vakit, Hicaz bölgesine yakın devletlerin yöneticilerinin bazıları hariç bu ibadeti, İslam/Türk-İslam devletlerinin yöneticileri çeşitli sebeplerle yerine getirmemişlerdir. Örneğin; Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti sultanları, Osmanlı Devleti padişahlarından hiç birisi hacca gitmemişlerdir. Mısır merkezli olmak üzere 1250-1517 yılları arasında tüm Orta Doğu'yu kontrol eden Memlûkler Devleti sultanlarından ise Baybars, Muhammed b. Kalavun, ve Kayıtbay hac ibadetlerini yerine getirmiş, el-Melikül-Eşref Şa'bân ise hacca giderken çıkan isyan neticesi tahtını kaybetmiş ve öldürülmüştür. Bu çalışmada ismi anılan Memlûk sultanlarının hacları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Hac, Memlûkler, Baybars, Muhammed b. Kalavun, Kayıtbay*

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Burak Gani Erol, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, burak-gani@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3010-4276>

Hajj Of Mamluk Sultans

ABSTRACT

The term hajj which means "to go, to head, to visit" in Arabic means the worship of every Muslim who has the opportunity by visiting the Kaaba, Arafat, Müzdelife and Mina and fulfilling certain religious duties as a fiqh. Those who fulfill this worship are called haj (plural huccâc) in Arabic and haji in Turkish. Worship of hajj, which is defined as the right of Allah on people who can afford the journey in the 97th verse of Surah of Ali-Imran, has been mentioned by the Prophet as one of the five pillars of Islam and advised to be performed without delay. Sultans, state governors, were not excluded from this worship which every Muslim is obliged to perform. However, in general, except for some of the rulers of states close to the Hejaz region, governors of Islamic / Turkish-Islamic states did not fulfil this worship for various reasons. For example; sultans of Great Seljuk Empire and Anatolian Seljuk Sultanate and rulers of the Ottoman Empire did not go on a hajj to Mecca. However, from sultans of Mamluk State dominating the entire Middle East as Egypt-based in the period 1250-1517, Baybars, Muhammad b. Kalavun, and Kayıtbay fulfilled the worship of hajj. Al-Malik al-Ashraf Shaban lost his throne and was killed as a result of the revolt on his route to the hajj. In this study, hajj of the Mamluk sultans, whose names are mentioned, will be discussed in detail.

Key Words: *Hajj, Mamluk, Baybars, Muhammad b. Kalavun, Kayıtbay.*

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, yoluna gücü yetenlerin hac görevini ifa etmesinin Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı olduğunu belirtmektedir.² Hz. Peygamber de hadislerinde haccın İslâm'ın beş şartından birini teşkil ettiğini haber vermekte ve "Hac yapmakta acele edin, zira sizden birine ölümün ne zaman geleceği belli olmaz" diyerek hac ibadetinin sebepsiz yere tehir edilmemesini tavsiye etmektedir. Hac ibadeti, kişiye farz oluş şartlarının gerçekleştiği yıl içinde hemen eda edilmesinin gerekip gerekmediği, yani haccı tehir etmenin câiz olup olmadığı, haccın farziyet, eda ve geçerlilik şartları, vâcip ve sünnetleri, ihlâllerin müeyyidesi gibi hususlarda kaynaklarda görüş farklılıkları yer almaktadır. Ömründe bir defa hac yapan Müslüman bu farzı yerine getirmiş olur. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, kendisine hac farz olan Müslümanın bu ibadeti önündeki ilk hac mevsiminde eda etmesi gerektiği, bir sonraki yıla

---

² Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir Kimseye muhtaç değildir, herşey O'na muhtaçtır), Âli İmrân Suresi 97, (Diyaret İşleri Başkanlığı Meali).

tehirinin günah olduğu, hatta bu ibadeti uzun süre geciktiren Müslümanın şahitliğinin kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Çünkü bu fakihlere göre haccın bir defa tehiri büyük günah sayılmazsa da bunda ısrar edilmesi fisk olarak değerlendirilir. Ayrıca farzların edasında ihtiyatlı davranılmalıdır; bunun gereği olarak hac hemen yerine getirilmeli, hayatta kalınıp kalınmayacağı bilinmeyen daha sonraki bir yıla bırakılmamalıdır. Buna göre haccın kendisine farz olduğu yani, âkıl, bâliğ ve hür olan ve en önemlisi de hac görevini yapma imkânına sahip bulunması gereken her Müslüman bu kutsal görevi yerine getirmelidir. Diğer taraftan bir Müslümanın üzerine haccın farz olması için, o kişinin bazı hususî şartlara haiz olması gerekir. Kısaca bunlar; sağlıklı olmak, yol güvenliğinin bulunması, haccın yerine getirilmesinde ârizî bir engelinin bulunmamasıdır. Hacca gitmek isteyen, hac mevsiminde tutuklu olması veya yönetimin haccı yasaklaması gibi, kadınlar için yanlarında kocalarının yahut mahremlerinden bir erkeğin bulunmasıdır. Bu şartları taşıyan her Müslümanın bizzat hac yapması, bunlardan herhangi birine sahip olmayan kimselerin ise bedel göndermeleri veya bedel gönderilmesini vasiyet etmeleri gerekir.³

Yukarı da niteliği ve şartları kısaca verilmeye gayret edilen hac ibadeti, Müslümanlar üzerine farz kılınırken, sultanlar yani devlet yöneticileri bundan müstesna olmamışlardır. Ancak genel olarak bakıldığı zaman Mısır, Suriye ve Irak gibi Arap Yarımadası'na komşu ülkelerin hükümdarları⁴ istisnâ olarak hac farzasını yerine getirirken geri kalan İslam/Türk-İslam devletlerinin yöneticileri

---

³ Salim Ögüt, "Hac: Hacla İlgili Fikhî Hükümler", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 389-391; Hac ve umre ile ilgili hadîs-i şerîfler için bkz. <https://hacveumre.diyaret.gov.tr/RehberHadis.aspx> (erişim tarihi, 8.02.2019).

⁴ Hicri onuncu yılda hac farzasını yerine getiren Hz. Peygamber olmak üzere, hacca giden diğer devlet yöneticileri şunlardır: "İslam Devleti'nin birinci Halifesi Hz. Ebubekir ikinci Halifesi Hz. Ömer, üçüncü Halifesi Hz. Osman, Emevîlerden Muaviye b. Ebî Süfyan, Abdülmelik b. Mervân, I. Velîd, Süleyman b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik, Abbasîlerden Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî-Billâh, Hârûnürreşîd, Suleyhîler'den Ali b. Muhammed, Nûreddin Mahmud Zengî, Selâhaddin Eyyübî'nin ağabeyi Yemen hâkimi Melikü'l-Mu'azzam Şemsü'd-Devle Turanşah, Eyyübîler'den el-Melikü'l-Muazzam İsmâ, Yemen Eyyübîleri'nin son hükümdarı el-Melik el-Mes'ûd el-Salâheddîn Ebû'l-Muzaffer Yûsuf (Atsız), Resûlîler'den Yemen meliki el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ömer, Eyyübîler'den Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Dâvûd, Memlûkler'den ez-Zâhir Baybars el-Bundukdârî, el-Mansûr Seyfeddîn Kalavun el-Elfî, et-Tekrûr'dan Menşâ Müsa, Yemen hükümdarlarından el-Melikü'l-Mücâhid Ali b. Resûl, hacca gitmiştir. Memlûkler'den Eşref Şa'bân hacca gitmek üzere yola çıkmış ancak çıkan isyan üzerine Kâhire'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine Memlûkler'den Sultan Kayıtbay ise hac yaptığı bilinen son sultandır. Bu sultanların hac yolculukları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. el-Makrizî, *ez-Zehabu'l-Mesbûk fî Zikri Men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, (Tah. Cemâlî'd-Dîn eş-Şeyyâl), Bûr Sa'îd, 2000.

Memlûk Sultanlarının Hacları

bu mühim ibadeti yerine getirmemişlerdir. Bununla alakalı olarak Endülüs Emevî Devleti hükümdarları devamlı Hristiyanlarla savaş halinde oldukları için kendileri hacca gitmemişler, halka da izin vermemişlerdi. Âlimler de cihadın hacdan daha büyük önem taşıdığını, böyle bir zamanda altının yurt dışına çıkarılmasının uygun olmadığını söylemişler; bu sebeple çok az sayıda Endülüslü haccedebilmiştir.⁵ Diğer İslâm ve Türk - İslâm devletlerinde de sultanlar, mesafenin uzunluğu ve payitahttan uzun süre ayrı kalmanın hem devletin iç güvenliğini hem de dış güvenliğini tehdit edeceği düşüncesi ile hac yapmayı uygun görmemişler, kamunun yararından yana tercih kullanmışlardı. Ancak 1250 yılında Şecerü'd-Dürr⁶ tarafından tesis olunan ve 1517 yılına kadar Mısır, Suriye, Hicaz ve Anadolu'nun bir kısmını yöneten Memlûk Devleti sultanlarından

⁵ Abdülkerim Özaydın, "Hac: Tarihçe", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 399-400.

⁶ Eyyübî sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyüb'un Türk asıllı cariyesidir. el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyüb'un ölümünden sonra üvey annesi ve sultanın dul eşi Şecerü'd-Dürr'ün yardım ve gayretleri ile tahta geçen Turanşah, tahta oturduktan sonra üvey annesine ve babasının vasiyetine rağmen onun memlûklerine kötü davranmaya başladı. Bunun üzerine, Şecerü'd-Dürr ile aynı soydan gelen memlûk emirleri Turanşah'a karşı harekete geçtiler ve onu öldürerek Şecerü'd-Dürr'ü sultan seçtiler. Memlûk emirlerinden Emîr İzzeddîn Aybek'i de ona atabek tayin ettiler (4 Mayıs 1250). Bu olay Mısır'da Eyyübîler devrinin sonu ve Memlûkler devrinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi, Şecerü'd-Dürr'ün el-Melikü's-Sâlih'in hanımı olduğu için sultan ilan edilse de Türk asıllı bir cariyeye olması, Türk asıllı memlûkler tarafından tahta çıkartılması ve Mısır'da iktidarın Türk Memlûklerine geçmesinde bir aracı vazifesi görmesidir. Hatta Memlûk tarihçisi el-Makrizî, Şecerü'd-Dürr'ü Mısır Türk Memlûkleri'nin ilk sultanı saymıştır. Ancak Şecerü'd-Dürr her ne kadar sultan olmuşsa da muktedir olamamıştı. Zira o bir kadındı ve Müslümanlar ise başlarında hükümdar olarak bir kadını görmeye alışık değillerdi. Şecerü'd-Dürr'de durumun garipliğini hissetmiş olmalıdır ki devlet ricâline hoş görünmek amacıyla onlara rütbelere ve iktalar dağıtıp, halkın gönlünü kazanmak amacıyla vergileri hafifletti. Bunlara ilaveten remî muharrerâta, sikkelerde ve hutbelerde "Ümm-i Halil, el-Musta'simiyye es-Salhiyye, Müslümanların Melikesi, İnananların Emîri, Halil'in Annesi, es-Sâlih'in Zevcesi" gibi ibareler kullanıyor idiye de bütün bunlar bir kadının hükümdarlığını gizlemeye yetmiyor ve muasırlarının gözündeki yerini kuvvetlendirmeye yetmiyordu. Kendisine karşı çıkan isyanlar neticesinde Suriye'nin tamamı elden çıkmış, Mısır'da da huzursuzluk artmıştı. Üstelik Şecerü'd-Dürr'ün Abbâsî hilâfetine bağlılığının belirtisi olmak üzere kullandığı "el-Musta'simiyye" lakabı da Halife el-Musta'sım'ı yumuşatmaya yetmemişti. Halife Şecerü'd-Dürr'ün saltanatını tanımak şöyle dursun Mısır'a gönderdiği mektupla emirleri ayıplamış ve "Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size buradan bir tane gönderelim" demişti. Böylece Şecerü'd-Dürr içte ve dışta istenilmeyen bir hükümdar olmuştu. Bu kötü durumdan kurtulmak için Şecerü'd-Dürr emirlerden âtabekü'l-asker İzzeddîn Aybek ile evlenerek sultanlığı ona devretti. Böylece Şecerü'd-Dürr'ün büyük bir mahâret ve kifayetle ifa ettiği hâkimiyeti seksen gün sonra sona erdi. İslâm dünyasında hüküm süren birkaç kadın sultandan biri olan Şecerü'd-Dürr'ün hâkimiyeti ve sultanlığı meselesi muasırları döneminde olduğu gibi günümüzde de tartışma konusudur, Kâzım Yaşar Kopruman, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 441-443; Cengiz Tomar, Şecerü'd-Dürr, *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 404, 405.

bazıları, kendilerinden önceki ve sonraki sultanların aksine, hac vazifelerini ifa etmişlerdir.

Bu çalışmada hacca giden Memlûk sultanlarının, hac yolculuğu hazırlıklarından, haclarından, Mekke ve Medîne'deki günlerinden, gidişte ve dönüşte uygulanan protokolden, hac öncesi, esnası ve sonrasındaki hadiselerden kronolojik olarak bahsedilecektir.

HACCA GİDEN MEMLÛK SULTANLARI

EL-MELİKÛ'Z-ZÂHİR RÛKNÜDDÎN ES-SÂLİHÎ EL BUNDUKDÂRÎ (1260 / 1277)

1223 senesinde Kıpçak ülkesinde doğmuştur. Esir edildikten bir müddet sonra Kâhire'de el-Melikü's-Sâlih'in teşkil ettiği Bahriyye Memlûkleri'ne katıldı. Kısa zamanda kendini göstererek Bahriyye Memlûkleri'nin önde gelen liderleri arasına girdi. el-Melikü's-Sâlih'in oğlu Turan Şah zamanında, Dimyat'ı ele geçirerek Mansûre'ye kadar ilerleyen Fransa Kralı IX. Louis'nin yenilgiye uğrayıp esir düşmesinde önemli rol oynadı (1250). Aynı zamanda memlûk gruplarına karşı olumsuz bir tutum içinde bulunan Turan Şah'a karşı suikast düzenleyenlerin elebaşlarından biri oldu. Moğollar'a karşı Kutuz'un sevkettiği orduda öncü kuvvetlerin kumandanlığını yaptı. Aynicâlût'ta Moğollar'ın hezimete uğramasında önemli rol oynadı (3 Eylül 1260). Kutuz'u arkadaşlarının yardımıyla öldürdü (23 Ekim 1260) ve Kutuz'un katli üzerine Sâlihiye'de saltanat otağında toplanan Bahriyye Memlûkleri'nin ileri gelenleri Baybars'ı sultan ilân ettiler. Baybars Kâhire'ye girip Kal'atü'l-Cebel'e çıkarak el-Melikü'z-Zâhir unvanı ile 26 Ekim 1260'ta tahta geçti. Başa geçer geçmez dışarıda Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı koyarak nüfuzunu Nûbe ve Arap yarımadasına yayacak bir siyaset takip etti. Mısır ve Suriye'deki Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Bağdat Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurdu. Selçuklular'dan gelen istekler üzerine harekete geçerek Nisan 1277'de Elbistan'da İlhanlılar'ı ağır bir bozguna uğrattı. Haçlılar'ın elinden Kaysâriye, Yafa, Aslis ve Arsuf, Remle, Antakya'yı aldı, Ermeni Krallığını işgal ederek vergiye bağlamıştır. On yedi yıl kadar süren saltanatı sırasında Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devleti'nin gerçek mânada kurucusu olmuştur.⁷

⁷ Kâzım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 220-223.

Sultan Baybars'ın Haccı (1269)

Sultan Baybars 1269 senesinde hacca gitmeye niyetlendi. Bu sebeple hac yolculuğundan önce askerlerinin hepsine para dağıttı. Emîrlerin ve askerlerinin bir kısmını Emîr Akkuş er-Rûmî idaresinde kendisiyle bıraktı ve geri kalanlarını da Üstâddâr⁸ Emîr Şemseddîn Aksungur el-Fârkânî idaresinde Dımaşk'a gönderdi.⁹ Sonra beraberinde Emîr Bedreddîn (Bilik) el-Hâzindâr, Kâdi'l-Kudât Sadreddîn Süleyman el-Hanefî, Fahreddîn b. Lokman, Tâceddîn b. el-Esîr, üç yüz memlûk ve halka askeri olduğu halde hacca yöneldi.¹⁰ Ancak sultanın hacca gideceği gizli tutuluyor, onun hacca gideceği belli olmasın diye sanki Kerek'e avlanmaya gidiyormuş gibi hareket ediliyordu. Onun korkusundan hiç kimse Hicaz'a gittiği hakkında konuşamıyordu. Hatta öyle ki bu esnada Hâcib el-Emîr İbnü'd-Dâye mektup yazarak kendisinin de hacca sultanla birlikte gitmek istediğini ifade etti. Baybars hemen dilinin kesilmesini emretti. Bundan sonra hiç kimse bu konuyla alakalı bir tek kelime dahi etmedi.¹¹

Baybars, 27 Haziran 1269 tarihinde Kerek'e¹² vasil oldu, geldiği vakit bütün hazırlıkların yapılmış olduğunu gördü. Buradaki bütün işlerini gizlice kimseye sezdirmeden yürütüyordu. Öyle ki, o daha gelmeden evvel peksimet, un, şerbetler, kırbalar, içecekler hazırlanmış, onunla yolculuk edecek olan 'Urbân güzergâh üzerindeki menzillere yerleştirilmişti. Kerek halkından hiç kimse hazırlıklar hakkında en ufak bir şey sezmemişlerdi. Sultanın yanındakilere ihtiyaçları kadar arpa verildi. Kafilenin ağırlıkları 5 Temmuz'da yola çıkarıldı,

---

⁸ Sultanın şahsına ait mallarına bakan, onların gelirlerini hesaplayan ve gerekli harcamaları yapan emîrdir. Sarayda hükümdara ait mutfaklarla, şaraphaneler, saray gülmanı ve sair hizmetliler hep bu emîrin nezareti altında çalışırlardı. Saray kapısının açılıp kapanmasından da bu emir sorumluydu, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, *Türkler*, C. V, Ankara, 2002, s. 590; Üstâddâr ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fâtiş Yahya Ayaz, "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâddârlık (Saray Ağalığı)", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013.

⁹ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Melik ez-Zâhir*, Tahkik: 'Abdu'l-'Azîz el-Huveytir, Riyad, 1976, s. 354; Baybars el-Mansûrî, *Kitabu't-Tuhfeti'l-Mulûkiyye fî Devleti't-Türkiyye*, (Tah. 'Abdu'l-Hamid Sâlih Hamdân, Kâhire, 1987, s. 66; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 120.

¹⁰ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 120; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, (Tah. Muhammed 'Abdu'l-Kâdir Atâ), Beyrut, 1997, C. 2, s. 60; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısr ve'l-Kâhire*, (Tah. Muhammed Kemâlü'd-Dîn 'İzzü'd-Dîn), Lübnan 1992, C. 7, s. 131.

¹¹ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 354; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 120; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 60.

¹² İbn İyâs Baybars'ın önce Kerek yerine Gazze'ye gittiğini ve hazırlıkların burada Gazze Nâibi tarafından yapıldığını kaydeder, İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafâ), Kahire, 1984, C. 1, K. 1, s. 331.

sultan ve beraberindekiler de 7 Temmuz'da yola çıktılar. Önce Şevbek'e¹³ indiler. Geldiklerinden kimsenin haberi olmaması için önceden buradakiler uyarıldı. Şevbek'e varmadan önce Mısır'a Kerek'ten bir haberci 'Urbân ile gönderilmiş ve cevabı yine Kerek'ten yazılmıştı.¹⁴

Baybars 12 Temmuz'da Medine'ye doğru yola çıkmış ve 26 Temmuz'da varmıştı.¹⁵ Medine'ye vardığı vakit onu Medine emîrlerinden ne Cemmâz ne de Mâlik karşılamamış, ondan kaçmışlardı.¹⁶ Bunun üzerinde Baybars, "*Her ne kadar Cemmâz ölümü hak ediyorsa da ben onu öldürmedim. Çünkü o peygamberin haremindedir*" demiştir. Medine'de üç gün kalan Baybars, Peygamberin kabrini ziyaret ederek çok miktarda sadaka dağıttı.¹⁷ Hz. Peygambere vahiy inen mübarek yerleri ziyaret etti.¹⁸ 28 Temmuz'da Medine'den yola çıktı ve 5 Ağustos'da ihrama girmiş halde Mekke'ye vardı.¹⁹ Onu Mekke'de, Mekke emîrleri Emîr Necmeddîn Ebî Nemâ ve onun amcası Emîr İdrîs b. Kıtâde karşıladılar ve oldukça itaatkâr davrandılar. Sultan da onlara hediyeler verdi.²⁰ Allah yolunda cihat eden elleri ile mübarek Kâbe'nin dört bir tarafına dokundu. Önceden kendi malından hazırlanmış olan beraberinde getirdiklerini gizlice halka dağıttı ve sanki onlardan biriymişçesine kaldı. Etrafında kendisini koruyacak bir tane dahi muhafız yoktu ve Allah'tan başka onu koruyacak kimse kalmamıştı, tanınması gerekenlerden başka hiç kimse de onu tanımıyordu. Tek başına namaz kıldı, tavaf etti ve sa'y yaptı. Kâbe'yi yıkamak için omuzlarında kırbalarla su çekti, gül suyu ile kendi elleriyle Kâbe'yi yıkadı. Her kim ona ihramını attıysa aldı ve Kâbe'nin o mübarek suyu ile yıkayıp geri verdi. Daha sonra Kâbe'nin kapısında oturdu. Kâbe'ye çıkmak isteyenlerin ellerinden tutarak yardımcı oldu. Bazıları yukarı çıkmak isterken onun ihramından asıldılar ve onu yırttılar. Az kalsın yere düşecekti. O ise halinden son derece mutluysa. Mısır'da hazırlattığı Kâbe'nin örtüsünü kendi elleri ile astı.²¹

¹³ Eyle, Ammân ve Kulzüm arasında, Kerek'e yakın, muhkem kalesi ile bilinen bir şehirdir, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1977, C. 3, s. 370.

¹⁴ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 354; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 121; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 60.

¹⁵ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 354-355.

¹⁶ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 121; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 61; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 7, s. 132.

¹⁷ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 7, s. 132.

¹⁸ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 355.

¹⁹ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 355.

²⁰ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 7, s. 132.

²¹ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 355; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 121-122; İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, (Tah. Ebû Süheyb el-Keremî), Ummân, Tarihsiz, Beytu'l-Efkârî'd-Düveliyeye, s. 1459.

Yol boyunca Kâdî'l-Kudât Sadreddîn Süleyman b. 'Abdülhak el-Hanefî sultana refakat etmiş, sultan ondan fetvalar ve dini konularda malumatlar almıştı. O bu esnada memleket işlerini de elden bırakmamış ve ihmal etmemişti. Beraberindeki inşa divanından²² kâtipler onun emirlerini yazmaya devam ediyorlardı. Yemen hâkimi Emîr Mücâhid'e bir mektup yazdı ve onun yaptıklarını uygun görmediğini ifade etti. O mektubunda "*Bunu sana Mekke'den yazıyorum ve Kâhire'den buraya on yedi menzilde vardım. Sultan odur ki, Allah katında cihad eder, Allah'ın dinini savunmak, düşmanlarını defetmek için kendini buna adar. Sen eğer sultan idiyisen Moğolları çıkarsaydın*" dedi.²³

Baybars Mekke'de bulunduğu süre içinde Mekke Emîrleri Emîr Necmeddîn Ebî Nemâ ve Emîr İdrîs b. Kıtâde'ye ihsanda bulundu. Ayrıca Yenbu²⁴ emirine, Huleys²⁵ emirine, Hicaz'ın büyüklerine de çeşitli ihsanlarda bulundu. Mekke emîrlerine menşûrlar yazıldı. Onlar kendilerine güçlü bir nâib atanmasını istediler. Bunun üzerine Emîr-i Cândâr²⁶ Şemseddîn Mervân Mekke'ye nâib olarak tayin edildi. Her iki emîrin bundan sonra meselelerini Mekke nâibi ile halledecekleri kararlaştırıldı. Mekke emîrine tahsis edilen ve burada hacılara yardım için dağıtılan mal ve tahılın miktarı arttırıldı. Aynı şekilde bütün Hicaz emîrlerine yapılan yardımlar arttırıldı ancak Medine Emîrleri Cemmâz ve Mâlikinkiler arttırılmadı.²⁷

Haccın vecibelerini yerine getirdikten sonra 13 Ağustos'da Mekke'den çıktı ve 20 Ağustos'ta Medine'ye vardı. Peygamberin kabrini tekrar ziyaret etti.²⁸ O gece orada kaldı ve ertesi sabah tekrar yola çıktı. Hızlı bir yürüyüşle Kerek'e vardı. Onun Kerek'e vasıl olduğunu Ca'fer Tayyâre'nin kabrine ulaşınca kadar

²² Her türlü resmî yazışmanın yapıldığı bakanlık.

²³ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 355-356; Baybars el-Mansûrî, *Kitabu't-Tuhfeti'l-Mulûkiyye*, s. 67; el-Makrizî, *ez-Zeheb*, s. 122.

²⁴ Kızıldeniz sahilinde, Medine'ye yaklaşık yedi merhale / iki yüz km. uzaklıktaki önemli bir liman şehri, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 5, s. 450; Mustafa L. Bilge- Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yenbu", *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 421.

²⁵ Mekke ve Medine arasında kalesi ile meşhur yerleşim birimi, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 387.

²⁶ Hem cephanelik hem de hapishane olarak hizmet veren *zeredhane*'den sorumlu olup ayrıca sultan tarafından ölüme mahkûm edilenlerin infazını gerçekleştirirdi. *Emîr-i Candâr* ve maiyeti sultanın etrafında dolaşıp onu muhafaza ederlerdi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ fî Sunâati'l-İnşâ*, Kâhire, 1922, C. 4, s. 20; David David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (Çev. Abdullah Mesut Ağır), Ankara, 2015, s. 101; Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, C. V, s. 594.

²⁷ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 356; el-Makrizî, *ez-Zeheb*, s. 122-123.

²⁸ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 7, s. 132.

hiç kimse bilmedi. Sultan üzerinde bir aba olduğu halde Kerek'e girdi. Bir deveye binmişti. O gece orada konakladı ve ertesi gün tekrar yola çıktı.²⁹

Baybars Cuma namazını 31 Ağustos 1269 tarihinde Kerek'de kıldı. Bundan sonra yüz atlı ile birlikte Dımaşk'a yola çıktı. Bu esnada Mısır ve Suriye halkından hiç kimse onun nerede olduğunu hâlâ bilmiyorlardı. O, Suriye'de miydi, Hicaz'da mıydı yahut başka bir yerde miydi? Korkudan hiç kimse bu konu hakkında konuşmaya ve soru sormaya bile cesaret edemiyordu.³⁰ Baybars Dımaşk'a yaklaştığı vakit yanındaki adamlarından birisi ile mektup gönderdi. Mektupta onun iyi olduğu ve haccını selamet içerisinde ifa ettiği yazıyordu. Dımaşk Nâibi Emîr Cemâleddîn en-Necîbî halkı mektubun içeriğini duyması için meydanda topladı. Mektup halka meydanda okunduğu sırada Baybars'ın da o sırada halkın içinde olduğu ortaya çıktı. Ona doğru yöneldiler, o esnada yalnızdı. Baybars, atını at pazarında satıp parasını aralarında bölüşmeleri için münâdilere verdi. Nâib hemen orada önünde yer öptü. Sultanın orada olduğunu duyan Üstaddâr Emîr Aksungur ve Mısır emîrleri hemen yanına geldiler. Baybars bir şeyler yedi ve istirahat etti. Bu esnada insanlara çok yaklaşmadı ve yalnız kaldı. Daha sonra, bir grup emîrle birlikte Haleb'e gitti. Beraberindeki emîrler ile Haleb'e törenle girdi. Burada bir saat kadar kaldı. Onun sultan olduğunu anlayanlardan bazıları gelip yer öptüler. O, Haleb'te iken nâibu's-saltana'nın³¹ evinde kaldı ve burada bulunduğu esnada kaleyi teftiş etti. Kimseye haber vermeden de Halep'den ayrıldı ve 12 Eylül'de Dımaşk'a vardı. Burada küre (polo) oynadı. Gece olunca yola çıktı ve Kudüs'e vardı. El-Halil'i ziyaret etti ve sadaka dağıttı. Mısır askeri de el-Emîr Aksungur el-Fârkânî idaresinde Dımaşk'tan çıkıp el-'Acûl tepesine gelmişti. Baybars'da Kudüs'ten çıktı ve 'Acûl tepesinde onlarla buluştu. Hac yaptığı abayı burada üzerinden çıkardı. O bir Cuma namazını Kerek'te, birini Halep'te diğerini de Dımaşk'ta kılmıştı. Bütün bu olanlar yirmi gün içerisinde vuku bulmuştu. el-'Acûl'dan 20 Eylül'de çıktı. es-Sâlihiyye'de

²⁹ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s. 357; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 60-62; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 123.

³⁰ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 123.

³¹ Sultana idarî görevlerinde yardımcı olan büyük görevliler arasında başta Nâibü's-Saltana gelmekteydi. Bu emîr, Sultanın vekili mesabesinde olup, devlet işlerinde onun sağ kolu idi. Nâibü's-Saltana, üst düzey devlet görevlilerinin atanmasında, ıktaların dağıtılmasında ve idarî kararların alınmasında sultana yardımcı olurdu, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, *Türkler*, C. V, s. 592.

kendisini karşılamaya gelen oğlu el-Melikü's-Sa'id³² ile buluştu. 2 Ekim 1269 tarihinde de Kal'atü'l-Cebel'e girdi.³³

Sultan Baybars'ın hacca giderken kullandığı güzergâh, Mısırlı ve hac ziyaretlerini Mısır üzerinden gerçekleştiren Kuzey Afrika ve Endülüslü hacılar için de bir dönüm noktası olmuştur. Mezkûr ülkelerin hacıları bundan önce hac ziyaretlerini, Fâtımî Halifesi Mustansır Billah (1036-1094) dönemine denk gelen yaklaşık 1060 yılı ve sonrası, Nil Nehri vasıtasıyla Kûs-'Ayzâb üzerinden Kızıldeniz'e ulaşarak ve gemiler vasıtasıyla Kızıldeniz'i aşarak gerçekleştiriyorlardı. Zira Baybars'ın hacca giderken kullandığı güzergâh bu tarihten sonra Haçlı tehdidi sebebiyle hacılar tarafından kullanılmamaya başlamıştı. Sultan Baybars, artık Haçlılar'ın bölgede saldırıdan ziyade, içlerine haps olundukları kalelerde kendi küçük bölgelerini korumaya çalışan unsurlar olduklarını görmüş olacak ki, hac rotasını eskiden olduğu gibi tekrar Mısır'ın kuzeyine nakletmeyi uygun görmüştür.³⁴

EL-MELİKÜ'N-NÂSİR NÂSİRÜDDİN MUHAMMED B. KALAVUN (1293- 1294, 1299- 1309, 1310-1341)

Mart 1285 Kâhire'de Kal'atü'l-Cebel'de doğdu. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un oğludur. Ağabeyi el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun'un Aralık 1293 öldürülmesi üzerine Zeynüddin Ketboğa el-Mansûri'nin liderliğindeki kumandanların desteğiyle sekiz yaşında tahta çıkarıldı. Tahta çıktıktan bir sene sonra Ketboğa el-Melikü'l-Âdil unvanıyla hükümdar ilân edildi Aralık 1294 ve Muhammed b. Kalavun annesiyle birlikte Kal'atülcebel'de hapsedildi. Ancak Ketboğa da tahtta fazla kalamadı ve Hüsâmeddin Lâçin 16 Kasım 1296 tarihinde el-Melikü'l-Mansûr unvanıyla sultan ilân edildi. Lâçin çıkan isyan sonucu öldürülünce o esnada Kerek'te bulunan Muhammed b. Kalavun'un ikinci defa tahta çıkarılmasına karar verildi ve Şubat 1299'da Kâhire'ye çağırılıp sultan ilân edildi. Bu ikinci döneminin mühim olayları Moğollarla mücadele ve Arvad Adası'nın fethidir. Emîr Sallâr ve Baybars el-Çâşniğîr'in tahakkümünden bunalan Sultan Muhammed, 1309 senesinin Şubat ayında hacca gitmek üzere Kâhire'den ayrılacağını ilân etti. Bir süre sonra yola

³² İbn İyâs, Baybars'ın oğlu el-Melikü's-Sa'id'in de o sene emîr-i mahmil olduğunu ve hac yaptığını, sultan Suriye'ye giderken onun ise Mısır kafilisiyle Kâhire'ye döndüğünü yazar, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 331.

³³ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir*, s.359 -360; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 67.

³⁴ el-Makrîzî, *el-Mevâ'izü'l-l'tibâr bi-Zikri'l-Hutat ve'l-Asâr*, (Tah. Muhammed Zeynuhum - Mediha eş-Şerkâvî), Kâhire, 1998, C. 1, s. 567; 'Abdullah 'Ankawi, "The Pilgrimage to Mecca in Mamluk Times", *Arabian Studies* 1, 1974, s. 146.

çıkıp Kerek'e vardığında maiyetindeki emîrlere saltanatı bıraktığını bildirdi. Kâhire'deki emîrlere de mektup göndererek aralarından birini sultan seçmelerini istedi. Bunun üzerine Baybars el-Çâşnigîr, 5 Nisan 1309 el-Melikü'l-Muzaffer unvanıyla sultan ilân edildi. Ancak kısa bir süre sonra emîrlerin büyük bir kısmı Muhammed b. Kalavun'dan yana tavır aldı, bazı emîrlerle askerler gruplar halinde o sırada Dımaşk'ta bulunan Muhammed b. Kalavun'un saflarına katıldı. Endişeye kapılan Baybars el-Çâşnigîr emîrlerini toplayıp fikirlerini sordu. Emîrler, Muhammed b. Kalavun'dan af dileyip saltanatı tekrar kendisine devretmesini söylediler. Baybars, Muhammed b. Kalavun'a bir elçi göndererek saltanatı kendisine bıraktığını bildirdi. Böylece 5 Mart 1310 tarihinde üçüncü defa tahta çıkan Muhammed b. Kalavun ilk iş olarak Baybars ve Sallâr'ı bertaraf edip nâibliklere güvendiği adamlarını tayin etti. 1315 yılında İlhanlıların hâkimiyetindeki Malatya'yı üç gün boyunca yağmalattı.³⁵ Ertesi yıl vergilerini ödemeyen Nûbe halkına karşı asker sevketti. Müslüman olan bir Nûbeli'nin idaresindeki ordu Nûbe'de iktidarı ele geçirdiyse de çok geçmeden öldürüldü. Olcaytu'dan sonra İlhanlı tahtına geçen Ebû Saîd Bahadır Han, Muhammed b. Kalavun'a barış teklifinde bulundu. 1323 yılında taraflar arasında İlhanlı hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan müslümanlara hac iznini de kapsayan bir barış antlaşması imzalandı. Muhammed b. Kalavun 7 Haziran 1341 vefat etti. Sultan bu üçüncü saltanat döneminde yönetime hâkim olmayı başarmış, Memlûkler'in büyük devletler arasında yer almasını sağlamıştı.³⁶

Sultan en-Nâsır Muhammed'in Birinci Haccı (1312)

1312 senesinde Haleb Nâibi Karasungur, Trablus Nâibi Akkuş el-Efrem ve Arap emîri Mühennâ b. İsa, Olcaytu'ya sığınmışlardı. Özellikle Karasungur ve Akkuş'un, Olcaytu'yu Memlûkler üzerine bir sefere kışkırtmaları neticesinde, Olcaytu Suriye üzerine sefere çıkmıştı.³⁷ en-Nâsır Muhammed'de Olcaytu'yu karşılamak üzere hazırlıklarını yapmış, Mısır'da bir tek asker kalmayacak şekilde ordusunu toplayıp harekete geçmişti. Bu esnada Kâhire'ye iki günlük mesafedeki es-Sa'îdiyye mevkiinde iken Olcaytu'nun Ramazan ayının ilk günü Rahbe'den

³⁵ Malatya'nın Memlûklar tarafından zaptı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Zengin, *İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Valiliği Yay. İstanbul 2017, s. S. 55-59.

³⁶ Kâsım Abduh Kâsım, "Muhammed b. Kalavun", *DİA*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 547-548; Muhammed b. Kalavun dönemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Sağlam, "Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741 / 1285-1341)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Manisa, 2015.

³⁷ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s 479, 482-483; İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, s. 1481.

geri çekildiği haberini aldı.³⁸ Bu habere çok sevindi ve hacca gitmeye niyetlendi. 18 Ocak 1313 tarihinde Dımaşk'a girdi.³⁹ Beraberindeki ordunun büyük bir kısmını Suriye'nin muhtelif bölgelerine göndermek üzere birliklere ayırdı. Mısır Nâibi Seyfeddîn Argun'u Dımaşk, Emîr Seyfeddîn Tengiz'i de Şâm'da el-Mansûra askerleri ile birlikte mukim kıldı.⁴⁰

Yanında kırk emîr ve develer üzerinde altı bin memlûkü ve yüz atlı süvari ile birlikte hac için yola çıktı.⁴¹ Kerek üzerinden önce Medine'ye ardından da Mekke'ye gitti. Burada misli görülmemiş şekilde sadakalar dağıttı. Ardından tekrar Medine'ye geldi ve burada Hz. Peygamber'in kabrini ikinci kez ziyaret etti.⁴² Hicaz'da iken kendisinden haber alınmamıştı. 28 Nisan 1313 tarihinde Emîr Seyfeddîn Kıclîs, Hicaz'dan geldi ve sultanın iyi olduğu bilgisini verdi. O Medine'den ayrılmıştı. Sultanın selameti üzerine müjde davulları vuruldu. Sonra 29 Nisan'da sultanın Kerek'e girdiği haberi verildi.⁴³ 8 yahut 24⁴⁴ Mayıs'ta Dımaşk'a giriş yaptı. O esnada güzel bir dişi deve üzerinde başında sarığı, ağzında peçesi (kum girmesin diye), üstünde Arap abasından bir giysi ve elinde mızrağı vardı.⁴⁵

Sultanı Şeyhül-İslâm Takiyüddîn Ahmed b. Teymiyye, Dımaşk âyânı, fakihler ve halk karşıladı. Askerlerin binlercesi saflar halinde dizildi, geçişleri esnasında defalarca yer öptüler. Sultanın selametine dair davullar vuruldu. Burada bir kutlama düzenlendi. Öyle ki bu hadiseyi izlemek isteyenler yüz dirheme kadar ücret ödeyip evler kiraladılar. Sultan Dımaşk meydanını gören Kasru'l-Ablak'a geçti. Burada Hicaz'dan getirdiği armağanları, hediyeleri emirlere ihsan etti. Dımaşk'da on beş gün kaldıktan sonra Mısır'a geçti. 8 Haziran'da da Kal'atü'l-Cebel'e çıktı.⁴⁶

³⁸ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer fî Câmi'l'l-Ğurer*, (Tah. Birend Radka), Kâhire, 1982, C. 9, s. 245; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (Tah. Mufid Kameyuha), Beyrut, 2004, C. 32, s. 152; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 482.

³⁹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 31; İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 247.

⁴⁰ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 247; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 482; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 153.

⁴¹ el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 130; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 31.

⁴² İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 249; ; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 153.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Tah. Abdullah b. 'Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Cize, 1998, C. 18, s. 130.

⁴⁴ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 249.

⁴⁵ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 31; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 18, s. 130; el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 130.

⁴⁶ el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 129-130; İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 249; *Kitâbu's-Sülûk*, C. 2, s. 485.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in İkinci Haccı (1319)

en-Nâsır Muhammed ikinci haccını 1319⁴⁷ senesinde yaptı. Bu seferki hac ziyareti için hazırlıklar altı ay öncesinden büyük bir toplantı yapılarak başlamıştı.⁴⁸ O önce Nâzıru'l-Hâs⁴⁹ Kadı Kerimüddin Abdülkerim'i İskenderiyye'ye göndererek Kâbe'nin örtüsü için buradan ipek kumaş tedarik ettirdi.⁵⁰

Hac yolculuğu ile alakalı olarak emîrleri, Şâm Nâibini, Dımaşk ve Halep emîrlerini seferber etti ve onlardan yolculuk esnasında lazım gelecekleri tedarik etti. İlk olarak onun isteklerini Şâm Nâibi Emîr Tengiz gönderdi. O, atlar, develer, altın sandıklar, altın ve gümüşten zincirler, atlar ve develer için renkli ipekten yapılmış sağlam yularlar göndermişti. Arkasından Hama Nâibi Melik Müeyyed İmâdü'd-Dîn İsmâil ve diğer emîrler lazım gelenleri takdim ettiler.⁵¹

Nâzıru'l-Hâs Kadı Kerimüddin Abdülkerim yolculuk esnasında lazım gelecek olanları ayarlamakla ve planlamakla görevlendirilmişti. O bunun için Sîryâkûs'a⁵² gitti ve orada hazırlıklarla ilgilendi. Bu esnada ya kendisi için hazırlanan masada yahut ayakta duruyor, hizmetindekileri ve vazifelendirilenleri teftiş ediyordu.⁵³ Sîryâkûs'da gümüş ve bakırdan kazanlar yapıldı. Bunlar develerin üzerine konacak ve içlerinde yemek pişirilecekti. İşlerinde usta köleler getirtti. Bu köleler yol boyu on üç çift devenin üzerine yerleştirilmiş dışları ziftlenmiş ahşap kasalarda menekşe, pırasa, kişniş, hindiba, ıspanak, tarhun, pazı, rezene, nane, reyhan, bakla, yeşillik (salata), çeşitli güzel kokulu otlarla yiyecekleri ve içecekleri taze taze hazırlayacaklardı. Bu bitkilerin bakımları için de görevliler tayin edilmişti. Bu bitkiler kullanılmak suretiyle, menzillere varılmadan develerin sırtında kurulmuş seyyar mutfaklarda yemek pişirilecekti.⁵⁴ Sultanın ve yanındakilerin gidiş ve dönüş boyunca içeceği Nil Nehri'nden çekilmiş su ayrıca develerde taşınıyordu. Yine develerin üzerinde Mina'da kurban

⁴⁷ İbn İyâs sultanın hac yaptığı seneyi Hicri 718 (1318) senesi olayları içinde naklede *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁴⁸ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 234.

⁴⁹ Âmme beytülmalından hariç olarak sultanın kendi dairesine mahsus gelir ve giderlere nezaret etmek üzere saraya ait bütün malların tahsil ve tertibine bakan bu makama Nazır-ı Has denir, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984, s. 362.

⁵⁰ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 49; el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 130.

⁵¹ el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 130-131; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 49.

⁵² Kâhire'nin nahiyelerinden birisi, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 3, s. 218.

⁵³ el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 130-131.

⁵⁴ el-Makrîzî, *ez-Zehab*, s. 131; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 49; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 234; İbn Habîb, *Tezkretü'n-Nebîh fî Eyyâmî'l-Mansûr Benîh*, (Tah. Muhammed Muhammed Emîn, Kâhire, 1986, C. 2, s. 99.

edilecek Mısır'dan temin edilen besili koçlar ve bunların yiyecekleri, içecekleri naklediliyordu.⁵⁵ Fırınlr kuruldu ve kızarmış peynir ve lavaşlar yapıldı, simit vb. yol boyu tüketilebilecek şeyler hazırlandı. 'Urbân'a un, arpa ve peksimet taşıyan develerin ücretleri önceden verildi. Denizden iki gemi Yenbu' ve iki gemi de Cidde limanlarına gönderildi. Hayvanların yemleri ise elli iki emîre rütbelere göre bölüştürüldü ve bununla ilgili bir cetvel oluşturuldu. Bunlardan bazıları günlük yüz hayvana, bazıları elli hayvana ve az sayıda olan bir kısmı da yirmi hayvana yetecek kadar yem tedarik edecekti. Taşınacak olan arpanın miktarı yüz otuz bin irdebe⁵⁶ varıyordu.⁵⁷ Yapılan hesaba göre kafilenin ihtiyacı olan arpa ve yem miktarı günlük bin yahut bin yüz irdeb civarındaydı.⁵⁸

Bu esnada Suriye'de de hummalı bir faaliyet devam ediyordu. Helva, şeker, meyve için beş yüz deve hazırlanmış, ayrıca havâichâne⁵⁹ yüz seksen deve ile ayıklanmış nar, badem ve mutfağın ihtiyacı olan diğer şeyleri getirmişti. Asıl havâichâne ise Kâhire'den taşınıyordu. Bin kaz ve üç bin tavuk da ayrıca hazırlanmıştı.⁶⁰

en-Nâsır Muhammed, Emîr Argun en-Nâsırî'yi Mısır'a nâib, Emîr Aytemüş el-Muhammedî ve diğer emîrleri de ona yardımcı olmaları için Kâhire'de bıraktı. Sonra Hama Nâibi Kâhire'ye geldi. Mahmil adet olduğu üzere 18 Şevval'de (2 Aralık 1319) Emîr-i Meclis⁶¹ Emîr Seyfeddîn Turcî ile Kâhire'den yola çıktı.⁶²

Hazırlıklar bittikten sonra da sultan 14 Aralık'ta beraberinde mukaddem elf'den⁶³ on iki emîr, Halife Müstekfî Billah Süleyman, tablhânât⁶⁴ ve

⁵⁵ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 234; İbn Habîb, *Tezkretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 99.

⁵⁶ 198 lt. tekabül eden bir hacim birimi, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 317.

⁵⁷ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 131; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 50.

⁵⁸ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 234.

⁵⁹ Sarayda vezirin mesuliyecinde olan ve saray mutfağının, emîrlerin ve memâlik's-sultâniyyenin başta et olmak üzere her türlü yiyecek ve içecek ihtiyacının temin edildiği kiler, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, C. 4, s. 13.

⁶⁰ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 132; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 50.

⁶¹ Sultana ait Meclislerin hazırlanması, nezaret ve idaresinden sorumlu olup, bir nevi sultanın teşrifâtçısıydı. Hükümdar ve saraya mensup tabipler ve göz doktorları bu emîrin maiyetinde idiler, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336; Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, *Türkler*, C. V, s. 589.

⁶² İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 50.

⁶³ Emîr Mie Mukaddem Elf: Memlûk Devleti'nde erbâb-ı suyûfun en yüksek rütbeli emîrleri idi. Emirlerinde yüz *memlûk* bulunup savaş zamanı *ecnâdu'l-halk*adan bin kişiye komuta ederlerdi. el-Kalkaşandî bu emîrlerin sayısının otuz olduğunu bildirmektedir, *Subhu'l-'Aşâ*, C. 4, s. 14; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul, 2007, s. 145-146.

⁶⁴ *Emîr-i Tablhâne*: Emrinde kırk ila seksen arasın *memlûk* bulunan emîrlerdi. Kendilerine *tablhâne* emîri denmesinin sebebi kapılarında davul (tabl) vurulması hakkına sahip olmaları sebebiyleydi.

'aşrâvât'tan⁶⁵ otuz emîr, Kâtibu's-Sır⁶⁶ Kâdı 'Alâüddîn b. el-Esîr, Nâzıru'l-Ceyş⁶⁷ Kâdı Fahreddîn, Nâzıru'l-Hâs⁶⁸ Kâdı Kerimüddîn b. el-Sedîd, Hama Nâibi Müeyyed ve Kâdı'l-Kudât Bedreddin Muhammed b. Cema'a eş-Şafî olduğu halde yola çıktı.⁶⁹ Sultan yola çıktıktan sonra Nâibu's-Saltana Emîr Argun, Mısır'da kalan emîrlere iktalarına dönmelerini emretmiş, gecikenleri tehdit etmiş, sultan Hicaz'dan dönene kadar da iktalarını terk etmemelerini emretmişti. Aynı emîrler Suriye nâiblerine de gönderilmiş, ava çıkmamaları ve verilen emîrlere uymaları emredilmişti.⁷⁰ Yola çıkılmadan önce 'Akabe Eyle⁷¹ kayalıkları kırılarak düzeltilmiş, dar boğazları genişletilmiş, yol kafilenin gidişine uygun hale getirilip tehlikelerden arındırılmıştı. Tüm bu yol işlemleri için çok para sarf edilmişti.⁷² Ayrıca Şuayb Mağarası⁷³ da açılmıştı.⁷⁴

Sayıları on ila yirmi dört arasında değişirdi. İkinci dereceden emîrlerdendi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, C. 4, s. 15; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 146-147.

⁶⁵ *Ümerâ 'aşere/'aşerât/'aşrevât*: Hizmetleri altında on *memlûk* bulunan emirlerin rütbesidir. Sayıları

dönem dönem değişmişti. el-Kalkaşandî bunların sayısının *ümerâ et-tablhâneye* müsâvi olduğunu belirtir, el-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, C. 4, s. 15; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 148; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, s. 78-79.

⁶⁶ Görevi sultana gelen mektup mektup ve saireyi okuyup onun onayıyla cevap yazmak, icap eden yerlere göndermek, sultan *dâru'l-'adl*'de iken davalara ait evrakı okuyup *divân-ı inşâ*'dan lazım gelen cevapları yazmaktı. Sultana yakınlığından dolayı güvenilir devlet adamlarından seçilirdi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, C. 4, s. 30; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 366.

⁶⁷ Memâlikü Sultaniye'nin teçiz edilmesi ve maaşlarının verilmesi, Mısır ve Suriye'deki bütün askerlerin işlerinin yapılması gibi görevler hep Nâzıru'l-Ceyş'in görevleri arasındaydı. Ka'latü'l-Cebel'de bulunan ve Divanu'l-Ceyş denilen divanda Nâzıru'l-Ceyş'in emrinde idi, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, *Türkler*, C. V, s. 595.

⁶⁸ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un ihdas ettiği bir vazife olup, sultana ait arazi ve mallarla ilgilenirdi. Başındaki görevliye hâs nâzırı (nâzıru'l-hâs), idare ettiği divana da hâs divanı (dîvânü'l-hâs) ismi verilmektedir. Bütün devlet görevlilerine verilen hil'atler ve civar memleketlerin sultanlarına gönderilen hediyelerden de hâs nâzırı sorumluydu. Vezâret ortadan kaldırıldığında vezire ait işlerin büyük kısmı hâs nâzırına tevdi edilmiş olup, gerekli yerlere tayin yapma yetkisi de ona verilmiştir, Fâtih Yahya Ayaz, "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı), s. 304.

⁶⁹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 50; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁷⁰ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 234-235.

⁷¹ Eskiden *Eyle* denildiğinden '*Akabetü'l-Eyle* olarak da bilinen '*Akabe Körfezi*'nin tam ucunda önemli bir liman ve buna bağlı olarak da bir ticaret merkezidir, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 4, s. 134; el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. 1, s. 517.

⁷² el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 132; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 51; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 236.

⁷³ Medyen şehrinde içinde Hz. Mûsâ'nın su içtiğine inanılan kuyunun bulunduğu mağara, el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. 1, s. 525.

⁷⁴ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 132.

en-Nâsır Muhammed Mekke'ye Arafat'a çıkılmasına üç gün kala gelmiş, Râbiğ'de⁷⁵ ihrama girmiş, başını açmıştı.⁷⁶ Burada son derece tevazu gösterdi. Kâbe'yi gördüğü zaman sade bir kul gibi secde etti ve el-Emîr Bedreddîn Cengeli b. el-Bâbâ'ya döndü ve "*Kâbe'yi görene kadar kendimi ulu sanıyordum. İnsanların önümde yeri öpmelerini hatırladım. Kalbime büyük bir korku doldu, şimdiye kadar Allah'tan başka kimseye secde etmedim çok şükür*" dedi. İbn Cema'a, sultana onun at üzerinde tavaf etmesinin münasip olacağını, Hz. Peygamber'inde bineği üzerinde tavaf ettiğini söyledi. Sultan İbn Cema'a'nın sözlerine karşılık: "*Ey kadı, ben kimim ki Hz. Peygamber'e benzetileyim. Vallahi herkes nasıl yapıyorsa ben de öyle yapacağım*" dedi. Yanında haciblerden kimse olmaksızın tek başına insanların arasında itiş kakış sade biri olarak sa'y ve sadece geceleri olmak kaydıyla tavaf yaptı. Hacerül'-Esved'i öptü. Tavaf alanını süpürdü, elleriyle sildi.⁷⁷

En-Nâsır Muhammed Mekke'de iken Moğollardan bir grubun da üç emîrle beraber orada hac ibadetini yerine getirdiği, ancak onun korkusundan gizlendikleri haberi verildi. Onları huzuruna getirtti ve büyük ikramda bulundu. Hilatler giydirerek memleketlerine dönüşlerine kadar himayesi altına aldı.⁷⁸ Elleriyle Kâbe'yi yıkadı. Hacıların ihramlarını alıp bizzat kendisi Kâbe'nin içinde yıkadı ve sonra hacılara geri verdi. Kendisine çok dua edildi. Mekke ve Medine'deki pek çok vergiyi kaldırdı. Bu vergilerin yerine Mekke ve Medine emirlerine Mısır ve Suriye'de iktalar verdi. Çok sadaka dağıttı.⁷⁹ Kâbe'nin ipek atlas örtüyle giydirilmesini emretti, görevliler eski örtüyü çıkartıp yenisini örttüler.⁸⁰ Bu esnada ibretlik bir hadise de vuku buldu. Kâbe'nin örtüsünü değiştirme işini yapacak olan görevliler Nâzırul'-Hâs Kerimüddîn Kebîr sorumluluğu altındaydı. Kerimüddîn, Kâbe'nin içinde namazını kıldıktan sonra eski örtüyü çıkarttırdı ve yenisini örtmek üzere Kâbe'nin üstüne çıktı ve burada Kâbe'nin kapısının üstüne denk gelen yerde oturarak yeni örtünün parçalarını birbirine diken terzileri kontrol etmeye başladı. Hangi sebeple olursa olsun, halk onun bu şekilde yüksekte oturarak insanlara tepeden bakmasını ve kontrol etmesini yadırgadılar. O bu şekilde otururken Allah ona bir uyku verdi ve başının üzerine Kâbe'nin üzerinden düştü. Eğer aşağıdakiler onu tutmamış olsalardı

⁷⁵ Mısırlı hacıların mîkât noktası olan el-Cuhfe'ye yakın (10 mil), suyu bol olduğundan hacıların abdest alıp ihrama girdikleri, Bedir'den 4-5 merhale uzaklığındaki yerleşim birimi, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 3, s. 11.

⁷⁶ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁷⁷ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 50-51; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁷⁸ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 235; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 51.

⁷⁹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 9, s. 51.

⁸⁰ el-Makrîzî, *eş-Zeheb*, s. 133.

ölmesi işten değildi. İnsanlar Allah'ın kibir sahiplerini nasıl da küçük düşürdüğünü görüp tavafı esnasında hayretle yüksek sesle Allah'a şükür ettiler. Tırnakları kırılan Kerimüddîn düştüğü günahın farkına vardı ve çokça sadaka dağıttı.⁸¹

En-Nâsır Muhammed Mekke'de bulunduğu süre içerisinde ahaliye büyük ikramlarda bulundu. Fakirlere yaklaşık yirmi bin dinar sadaka dağıttı. Pek çok vergiyi de kaldırdı.⁸² Mekke emîrlere, görevlilerine, Yenbu' ve Huleys emîrlere teşrifte bulunup onları hediyeye boğdu. Ayrıca Yenbu' Emîrine beş bin dirhem tahsis ederek Huleys suyunun tekrar açılmasını emretti. Burada bulunan su kaynağı yıllardan beri kapalıydı. Ayrıca yıllık bir para tahsis ederek devamlı akıtılmasını emretti.⁸³

'Urban aşiretleri de daha önce hiç bir sultanda olmadığı gibi onun huzuruna geldiler. Beni Mehdî ve emîrleri, Şattâ ve kardeşi 'Assâf ve oğulları, Mekke emîrleri ve şerîfleri, Medine emîrleri, Yenbu ve Huleys hâkimleri, Benî Lâm kabilesi, Hevrân Arapları ve önde gidenleri, Muhennâoğulları huzura gelenler arasındaydı. Ona saygı ve yakınlık gösterdiler hatta bazen aşırıya dahi kaçtılar. Mûsâ b. Muhennâ'nın küçük bir oğlu vardı. Bir gün bu çocuk sultanın huzurundayken "*Ya Ebâ Alî, bunun üzerine yemin ediyorum, bu esnada elini sultanın sakalına uzatmış ve sultanın sakalından tutmuştu, falanca köyü bana verecek misin?* (Eğer vermezsen bırakmayacağım manasında)." Sultanın sakallarını tutmuş çocuğu gören Nazıru'l-Ceyş⁸⁴ Fahreddin, çocuğa bağırarak: "*Elini indir, Allah elini kessin, seni velet, kimsin ki elini sultana uzatıyorsun*" dedi. En-Nâsır Muhammed onun bu sözlerine güldü ve dedi ki: "*Ey kadı, bu Araplar'ın âdetidir. Onlar büyük bir şey isteyecekleri zaman, onların indinde en önemli ve kıymetli şey olan sakalı tutmakla yani ondan (sakaldan) dilemek/aracı tutmakla istenir, bu onların sünnetidir*" dedi. Fahreddin sinirle: "*Bu uğursuzların sünnetleri de kendileri gibi uğursuzdur, Allah onları bereketsiz kılsın*" dedi.⁸⁵ Cuma namazını Mekke'de kıldı ve orada sadece onun adına dua edildi. Yemen hâkiminin ismi ise sultanla birlikte anılmadı.⁸⁶

⁸¹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 51.

⁸² İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁸³ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 51.

⁸⁴ Memâlikî Sultaniye (sultanın askerleri) denilen hassa askerlerinin teviz edilmesi ve maaşlarının verilmesi, Mısır ve Suriye'deki bütün askerlerin işlerinin yapılması gibi mesûliyetleri olan görevli, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, *Türkler*, C. V, s. 595.

⁸⁵ el-Makrizî, *ez-Zeheb*, s. 133-135; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 51-52.

⁸⁶ el-Makrizî, *ez-Zeheb*, s. 135.

Sultanın Mekke'den ayrılmasına az bir zaman kala, Hasekiyye⁸⁷ emîrlерinin memlûklerinden ikisi, Emîr Seyfeddîn Dokuz Temür'ün memlûklerinden de birisi haber vermeden Emîr Seyfeddîn Hümejde'nin memlûklerine karıştılar. en-Nâsır Muhammed bu memlûklerin Moğollara kaçtıklarını zannetti ve bu memlûklerin durumuyla ilgili komutanlarına araştırma emri verdi. Hakikat sultan Medine'de iken ortaya çıktı.⁸⁸

Sultan Mekke'deki hac menâsikini yerine getirdikten sonra Medine'ye gitti. Şehre, hürmetinden dolayı yürüyerek girdi. Buranın ahalisine de tıpkı Mekke'de olduğu gibi yirmi bin dinar dağıttı. Başı açık halde Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etti.⁸⁹ Bir Cuma da burada kıldı. Kafîle gelene kadar iki gün kaldı. Mısır ve Suriye'ye mübeşşirler yollandı. Ardından kafîle Yenbu' şehrine gitti. Ancak burada önceden gelmesi planlanan gemilerin gelmediği görüldü. Bu sebeple hayvanların yemleri hususunda büyük güçlûkle karşılaşıldı. Mısır ve Suriye'den takviye gelene kadar pek çok memlûk develerin durması sebebiyle yürümek zorunda kalmışlardı.⁹⁰

En-Nâsır Muhammed dönüş yolunda iken, kafilesi, memleketlerine yürüyerek ulaşmaya çalışan kalabalık bir gruba rastladı. Sultan, kafilenin ardından geldiğinden, yürüyemeyecek durumda olan birine rastladığında, yanında duruyor, onunla konuşuyor ve onu bırakıp gitmektense, yürüyecek hale gelene kadar yanında kalıyordu. O kişi, konuştuğunun sultan olduğunu anlayınca, yürüyecek canı kendinde buluyor, kalkıyor ve yoluna devam ediyordu. Eğer buna rağmen yola devam edemeyecek kadar düşütyse, taşınmasını emrediyordu. Bu şekilde rastlanılan kişiler, develerin üzerine alınarak taşındılar ve nihayetinde boş deve kalmadı. Bilahare yürüyecek takati olmayan biriyle daha karşılaştı ve onunla da konuşmaya başladı. Sultan, konuştuğu şahsa ayağa kalkmasını emretti. Yürüyemeyen şahıs ise kalkamadığını söyleyince, ona kiminle konuştuğu hatırlatıldı. O kişi ise, sultanla konuştuğunun farkında olduğunu ama yemin ederek ayağa kalkacak mecalinin olmadığını ifade etti. Bunun üzerine onun deve üzerinde taşınmasını emretti. Lakin develer üzerinde hiç boş yer kalmamıştı. Sandıklarda taşınan bakla, sebze vesairenin boşaltılmasını ve buralarda

---

⁸⁷ Memlûkler'de tâcirü'l-memâlik tarafından küçük yaşlarda satın alınan, kendilerine eclâb veya cûlbân denilen memlûkler bir süre eğitilip yetiştirildikten sonra çeşitli görevlere dağıtılırdı. Bunların en kabiliyetlileri sultan sarayında hizmet için ayrılır ve kendilerine hasekiyye denirdi. Sürekli olarak sultana refakat eder, onun en yakınında olur, sultanın yanına kılıçları ile çıkabilir ve emirliğin ve diğer büyük görevlerin en büyük adaylarıdır, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı, Türkler, C. V, s. 592; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Hasekiyye", *DİA*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 373.

⁸⁸ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 235.

⁸⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 450.

⁹⁰ el-Makrîzî, *eż-Zeheb*, s. 136.

yürüyemeyenlerin götürülmesini emretti. İnsanlara son derece yumuşak davranıldı.⁹¹

En-Nâsır Muhammed dönüş yolunda Medine'ye üç merhale⁹² uzaklıktaki Benî Sâlim Vâdisi'ne ulaştınca, emîrlerden Kutluboğa el-Mu'izzî ve Nâsırüddîn Muhammed yola çıktılar ve 12 Şubat 1320 tarihinde Kâhire'ye vararak sultanın dönmekte olduğunun müjdesini verdiler. Bu haber üzerine davullar vuruldu, Kâhire süslendi, insanlar geceyi eğlence mekânlarında geçirerek eğlendiler ve sultanın dönüşünü kutladılar.⁹³

23 Şubat tarihinde En-Nâsır Muhammed Birketü'l-Hac⁹⁴ menziline geldi. Orada çok büyük bir sofraya kuruldu. Gelişinin şerefine boydan boya süslenmiş caddelerden geçerek büyük bir tören eşliğinde, süslenmiş olan Kâhire'ye geldi ve Kal'atü'l-Cebel'e çıktı.⁹⁵ Halk onu görebilmek için yol boyu Kal'atü'l-Cebel'e kadar dizilmişti. Davul ve üflemeli sazlar eşliğinde halk gönüllerince eğlendiler.⁹⁶ Kâhire'den çıkışı ve dönüşü arasındaki süre kırk üç gün idi.⁹⁷ Tahtına oturduktan sonra sayıları onu aşan mahpus emîri affetti. Daha sonra da Hâcîp Emîr Baybars el-Ahmedî'yi bir grup askerle Mekke'ye, Emîr Aksungur'un yerine orada ikamet etmek üzere gönderdi. Zira Şerîf Humeyde'nin Mekke'ye saldırmasından korkuluyordu.⁹⁸

Sultan en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Haccı (1332)

en-Nâsır Muhammed üçüncü haccını 1332 senesinde yapmıştır. Bu sene hacca gitmek istemesinin özel bir nedeni vardı. O, 1157 senesinde Abbâsî Halifesi Muktefî Billah tarafından yaptırılmış olan Kâbe'nin kapısının, kırmızı Akasya ağacından yapılacak yeni bir kapıyla değiştirilmesini emretmişti. Bu yeni yapılacak olan kapı, eski kapı gibi demirle değil, gümüşle kaplanacaktı. Kapının gümüşle kaplanması otuz bin dirhemdi. Bu yeni kapının takılması esnasında orada bulunmak istediğinden mütevellit hacca gitmeye karar verdi.⁹⁹ 1332 senesinin Mayıs ayında hatunlara, cariyelere ve sultana eşlik edecek olan emîrlere yolculuk için emirname çıkartıldı. Suriye nâiblerine yolculuk için lazım gelenleri tedarik etmeleri için emir yazıldı. Ayrıca Mısırlı ustalardan da yolculuk esnasında

⁹¹ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 235-236.

⁹² 1 merhale yaklaşık 24 mil / 38.6 km.

⁹³ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 236.

⁹⁴ *Birketü'l-Hac*'dan önce hac kafilelerinin ilk menzili noktası olup Kâhire'ye oldukça yakındı, el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâidi'l-Munazzamati fî Ahbâri'l-Hacc*, (Tah. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl), Lübnan, 2002, C. 2, s. 94.

⁹⁵ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 136; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 52.

⁹⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 52.

⁹⁷ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. 32, s. 236.

⁹⁸ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 52-53.

⁹⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 461-462.

lazım gelenleri yapmaları istendi.¹⁰⁰ Gönderilenler arasında çok sayıda tek ve çift hörgüçlü cins deve, bunlar için altın ve gümüş zincirler, çok sayıda at vardı. Develerin semerleri görülmemiş güzellikteydi. Üzerlerindeki mahmiller ve şukduflar¹⁰¹ görenleri hayrete düşüren güzellikte olup her biri gayet iri ve kıymetli mücevherat ile bezenmişti. Mısır ve Suriye emîrleri kendilerinden rütbelerine göre istenileri getirdiler. 'Urbândan da Âl-i Fazl, Âl-i Mühennâ, Âl-i İsbâ'da istenilenleri gönderdiler. Bütün emîrler, sultanın gözüne girebilmek maksadıyla istenenleri gönderme hususunda birbirleriyle yarıştılar. Sultan Emîr Mûsa b. Muhennâ'yı kendisine yolculukta refakat etmesi için çağırtdı.¹⁰²

Mahmil adet olduğu üzere dolaştırıldı ve 22 Temmuz 1332 tarihinde ilk menzil olan Birketü'l-Hac'a doğru yola çıktı. Kafile emîri Emîr İzzeddin Aydemür el-Hatîri idi. en-Nâsır Muhammed Kal'atü'l-Cebel'den 15 Temmuz'da inmiş, Siryâkûs'a gidip burada kalmış, zevceleri, Emîr Tugaytemür ve diğer emîrlerin refakatinde yanına geldikten sonra 20 Temmuz'da buradan Hicaz'a doğru hareket etmişti.¹⁰³ en-Nâsır Muhammed yolculuktan önce bazı atamalar yapmıştı. Hâcib Seyfeddîn Elmas'ı Mısır'a kendi yerine nâib olarak atamış ve ona kendi evinde ikamet etmesini emretmişti. Emîr Akboğa Abdüvâhid'i Kal'atü'l-Cebel'i korumaya memur etmişti. Kerek Nâibi Emîr Cemâleddin Akkuş'u da Kal'atü'l-Cebel'de bırakarak kendisi dönene kadar buradan ayrılmamasını emretti. Bütün emîrler de ikta'larına gönderildi ve sultan Hicaz'dan dönmeden ikta'larından çıkmamaları emredildi. Hama Nâibi el-Melikü'l-Efdal haricinde sultanla birlikte hacca giden ve sayıları yetmiş ikiyi bulan emîrler şunlardı: Mukaddemu Elften olanlar: Emîr Cengeli b. el-Baba, Cevgendâr Emîr Seyfeddîn Melik, Emîr-i Candâr Rükneddîn Baybars el-Ahmedî, Emîr Seyfeddîn Bahadır el-Mu'iz, AlemüddinSencer el-Çavlı, Seyfeddîn Bektemür es-Sâkî, Seyfeddîn Dokuzdemir, Emîr-i Ahûr 'Alâû'd-Dîn Aydoğmuş, Seyfeddîn Kavsûn, Seyfeddîn Sûsûn, Seyfeddîn Beştâk, Seyfeddîn Bahadır en-Nâsîrî, Seyfeddîn Tayyarboğa, Seyfeddîn Tugaytemür, Emîr-i Silah Seyfeddîn Tuğcî, Emîr-i Candâr Seyfeddîn Urumboğa. Tablhânât'tan olanlar ise şunlardı: Şehâbeddîn Ahmed b. Begtemür es-Sâkî, Çeriktemür b. Bahadır, Taydemir es-Sâkî, Akboğa el-Çaşnîgîr,

¹⁰⁰ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. 9, s. 370; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 136.

¹⁰¹ Deve üzerine yerleştirilen, bir odacık şeklinde üzeri açık yahut kapalı bir nevi tahtrevandır. Mihfe, şukduf, hevdec ve mahmil olmak üzere isimlendirilen tahtrevanların hepsi aynı amaca hizmet etmekle beraber, yapımında kullanılan malzemeler ve kadın yahut erkek tarafından kullanılacak olması, üzerinin açık yahut kapalı olması gibi farklarla birbirinden ayrılırlar, Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (Haz. Ömer Faruk Can - F. Zehra Can), İstanbul, 2008, C. 2, s. 831-832.

¹⁰² İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. 9, s. 366-367; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 158.

¹⁰³ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 81; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 158.

Memlûk Sultanlarının Hacları

Toktemür el-Hâzin, Doğan es-Sâkî, Baybars el-Cemedâr, Melik, Bayboğa eş-Şemsî, Re's-i Nevbe Baygara, Kumârî, Temür el-Müsevî, Baydemir el-Bedrî, Tayboğa, Aytemüş es-Sâkî, Ayâz es-Sâkî, Silahdâr Unus, Tayboğa el-Muhammedî, Mihmandâr Çerîk, Emîr-i Ahûr Kutuz, Câmedâr Baydara, Aynbeg, Aydemir el-Ömerî, Yahyâ b. Tayyarboğa, Nevruz, Küçük es-Seyfî, Silahdâr Yayak, Camedâr Ayak, Arusboğa, Silahdâr Kutkuktemür, Begca, Satılmış el-Celâlî, Boğatemür, Muhammed İbn Cengelî, Ali b. Aydoğmuş, Olcay, Aksungur, Kara Seyfî, Temürboğa el-'Akîlî, Kumârî el-Hüsni, Ali b. el-Hatîrî. Kal'atü'l-Cebel'de görevlilerden ise Emîr-i Candâr el-Hüsni, el-Hâcib Mes'ûd b. Hatîr, Emîr-i Nukebâ 'İzzeddîn Dokmâk, Devâdâr Salâhaddîn Yûsuf. el-'Aşrâvât'tan ise Emîr-i Ahûr Ali b. es-Sa'îdî, en-Nakîb Şehabeddîn Saruca, Aksungur er-Rûmî, Ayacı es-Sâkî, Sungur el-Hâzin, Karalığ es-Sâkî, Ahmed b. Cengelî, Argun el-'Alâî, Argun el-İsmâ'îlî, Bekâ, Doğançî, Muhammed b. el-Hatîrî, Ahmed b. Aydoğmuş, Taşboğa, Kalancî. Nukebâü'l-Memâlîk'ten ise: Mukbil Aybek el-Hekîmî, Begtût eş-Şîrâzî, Sungur Tâzî, Hâlid b. Dokmâk. Nukebâü'l-Halkati'l-Mansûra'dan ise, Giray es-Sellârî, Sarıca'nın kardeşi Muhammed, Muhammed el-Kırşî, Muhammed el-Mu'azzamî, Salâh el-Beşerî, Gündoğdu el-Koçkârî, Kutuz b. Satılmış, Arslan. el-Çavuşiyye'den ise Alî el-Dimaşkî ve Feth olmak üzere iki kişi vardı. el-memâlîkû's-sultâniyye'den¹⁰⁴ ise yaklaşık iki bin memlûk sultana refakat ediyordu.¹⁰⁵

Hacca giden yetmiş iki emîrin haricinde hac edenlerin arasında Kâdî'l-Kudât Celâleddîn Kazvînî eş-Şâfî ve 'İzzeddîn 'Abdülazîz b. Cemâ'a, İbnü'l-Furat el-Hanefî, Fahreddîn en-Nüveyrî el-Mâlîkî, Muvaffakü'd-dîn el-Hanbelî de vardı.¹⁰⁶ Bu dördü birden aynı çadırda kalmaktaydı ki bu ender rastlanılan durumlardandır. Onlardan fetva istendiği vakit dördü birden yazmaktaydı. Sultan Emîr Aytemüş'ü yanında yüz taş işçisi ile birlikte 'Akabe Eyle'ye göndermiş, burada yolu genişletmişler, engebelikleri düzleştirmişlerdi.¹⁰⁷

Mısır'da kalan emîrlerden ise, sultanın dönüşünde yapılacak törende kullanılmak üzere, rütbelere göre kumaş hazırlamaları emredilmişti. Buna göre

¹⁰⁴ İktidarda olan sultanın memlûkleridir, ayrıntılı bilgi için bkz. David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (Çev. Abdullah Mesut Ağır), Ankara, 2015, s. 5-23; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 99-115.

¹⁰⁵ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 366-367; İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 81-82; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 159; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 463.

¹⁰⁶ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 81-82; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 18, s. 346; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 159.

¹⁰⁷ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 81-82; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 159-160.

Memlûk Sultanlarının Hacları

Kerek Nâibi Cemâleddîn Akkuş el-Eşrefî 200 zirâ¹⁰⁸, Hâcib Seyfeddîn Elmas, Toktemür es-Sâki, Aytemüş el-Muhammedî, Akboğa 'Abdulvâhid, Çâşnigîr Turgayher biri 167 zirâ', Bahadır Bedrî 100, Gökay Ahmed 70, Baybars el-Evhadî 64, Taksabâ ez-Zâhirî 77, Özbek el-Cermekî 67, Hastürk 100, Becâs, Sungur el-Mezrûkî, Hâcib Afûl her biri 67, Silahdâr Aksungur 84, Kayatemür 76, Baygancâr ve Aydemir el-'Ömerî 67, Oruç, Sencer el-Hâzin, Ali b. el-Nogayî, Albars b. Emîr-i Cândâr, Aydemir el-Kebeî, Arlân her biri 84, Arrân ve Kutluboğa et-Tavîl 71, Atıcı 67, Mengli el-Fahrî 84, Balaban el-Hüsnî ve Çeriktemür en-Nâsirî 67, Nevruz 84, Karaca et-Türkmânî 67, Ayacı ve ve Toktemür el-Ahmedî 84, Toktemür es-Salâhî ve Ebû Bekir b. en-Nâib 67, Tayboğa el-Hâşimî 84, Bâvûr, Ömer b. en-Nâib, Emîr-i Ahûr Laçın, Ahmed en-Nâsirî, 'Albeg 67, Balaban es-Senânî 74, Kale Valisi Aydık ve el-Hâc Kutuz 67, Elmâs'ın kardeşi Kara 67, Doğan 71, Baybars el-Mârdânî 67, Muhammed b. el-Ahmedî, Muhammed b. Çakmak, Ali b. Sallâr, Alagöz, Cevher b. el-Melik, Teklân, Yûsuf el-Câkî, el-Mukaddem 'Anber, Mâcâr her biri 66, Garbiyye Valisi Kaştemür 50, Toksoba'nın kardeşi Halîl 84, Kâhire Valisi Muhammed b. el-Hüsnî 67, Aydemir es-Seyfî 50, Ömer b. Toksovâ 66, Ayaz ed-Devâdârî 50, Aydemir el-'Alâî 50, Buheyrâ Valisi Mübârek 50, Asyût Valisi Hıdır el-Kemâlî 50 zirâ kumaş hazırlayıp verecekti.¹⁰⁹

23 Eylûl'de Emîr Bilik el-Muzafferî sultanın afiyette olduğu haberini Kâhire'ye getirdi. Getirdiği haberden dolayı armağana boğuldu. Halkın da, sultanla ilgili çıkan haberlerin asılsız olduğunu anlaması üzerine gönlü ferahladı.¹¹⁰

en-Nâsir Muhammed 'Akabe Eyle'ye yaklaştıkları vakit, Emîr Seyfeddin Bektemür es-Sâki'nin el-memâlikü's-sultâniyye'den bir grup memlûk ile kendisini öldürmek üzere plan yaptığını öğrendi ve hasta olduğunu ileri sürerek Kâhire'ye dönmeyi planladı. Bektemür es-Sâkî hariç bütün emîrler onun bu düşüncesini destekledi. Bektemür, yola devam etmenin uygun olduğunu, hac yapmadan dönmenin yakışık almayacağını söyledi. Bunun üzerine devam etmeye karar verdi.¹¹¹ Oğlu Anuk'u zayıf düşmesi sebebiyle seferin kalan kısmını tamamlayamayacağı için ve annesi Hond Toğay'ı diğer iki oğlu Ebû Bekir ve Ahmed ile birlikte Kerek Nâibi Emîr Meliktemür es-Sercevânî nezareteinde

¹⁰⁸ Kolun dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kısmı ile ifade edilen bir ölçü birimidir. Ülkeden ülkeye yahut kullanım amacına göre farklılık gösterir. 1 Mısır *zirâ*'ı yaklaşık 58 cm. tekabül eder, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 293.

¹⁰⁹ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 9, s. 367-369.

¹¹⁰ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163.

¹¹¹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 137; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 82.

Kerek'e yolladı. Sultan en-Nâsır bu iki oğlunu daha önceki dönemlerde de Kerek'e göndermişti.¹¹² en-Nâsır Muhammed bundan sonra yoluna oldukça tedbirli olarak devam etti. Geceleri sürekli yerini değiştiriyordu. Kaldığı yerleri gizli tutarak Bektemür'ün haberdar olmasının önüne geçiyordu. Bu şekilde Yenbu' şehrine kadar vardı.¹¹³ Son derece de temkinli davranmaktaydı. Otuz emîr sultanın çadırında, hazır bir şekilde, kılıçları bellerinde, zırhlarıyla uyudular. O ise geceyi odası haricinde geçirdi.¹¹⁴

Yenbu' şehrinde en-Nâsır Muhammed'i Medine'den gelen şerifler karşıladılar. Ayrıca Mekke Şerîfi eş-Şerîf Esedü'd-Dîn Rumeys'e yanında haremi, komutanlar ve diğer şerifler olduğu halde karşılamaya gelmişti. Sultan onu teveccühte bulundu ve beraber yola devam ettiler. Huleys'e geldiler. Yolculuk esnasında memlûklerden otuzu Irak tarafına doğru firar etmişlerdi. En-Nâsır bu haberi tepkisiz karşıladı.¹¹⁵

Daha sonra Mekke'ye geldiler. O, âdeti olduğu üzere tevazu içerisindeydi. Burada Mekke ahalisine cömert davrandı ve sadakalar dağıttı. Emîrlere ve askerlere de ihsanlarda bulundu. Haccın şartlarını yerine getirdi.¹¹⁶ Bundan sonra Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek üzere Medine'ye geldi. O günün gecesini şiddetli bir fırtına koptu ve çadırları söktü attı. Hava karardı ve insanlar panik içinde kendi yerine birbirlerinin çadırlarına girdiler, hiç kimse kendi çadırının yerini bilmiyordu. Sultan bu durumdan son derece tedirgin oldu. Birinin onu bu kargaşa içinde gafil avlayıp suikast tertip etmesinden korkuyordu. Çadırlardan çılgınlık yükseliyordu. Memlûkler hemen en-Nâsır Muhammed'in çadırının etrafında toplanıp onu muhtemel bir tehlikeden korumaya çalıştılar. Sabaha kadar bu korkutucu durum devam etti. Sabah olup rüzgâr dinince vaziyet ortaya çıktı.¹¹⁷

Daha sonra Medine emîri¹¹⁸ firar etmiş olan memlûkleri getirdi. en-Nâsır Muhammed Medine emîrini mükâfatlandırdı. Memlûklerin yanlarında alıp götürdükleri her şeyi onlardan alıp Medine emîrine verdi. Kaçakları da Kerek'e

¹¹² Murat Zengin, "Melikü'l-Mansur Ebî Bekr b. Muhammed Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (Elli Dokuz Günlük Saltanat)", *History Studies*, X/3, April 2018, s. 261.

¹¹³ Yûsufî, *Nûzhetü'n-Nâsır fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, (Tah. Ahmed Huteyt), Beyrut, 1986, s. 135-136; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 82.

¹¹⁴ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 137.

¹¹⁵ Yûsufî, *Nûzhetü'n-Nâsır*, s. 136-137; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 137; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 82.

¹¹⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 82-83; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 137; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163.

¹¹⁷ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 83; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 138.

¹¹⁸ el-Makrîzî'ye göre Urban emirleri, *ez-Zeheb*, s. 138.

gönderdi. Bundan sonra kaçak memlûklerden bir daha haber alınamadı.¹¹⁹ Sultan hac esnasında bütün Mekke halkına ziyadesiyle para dağıtmıştı. Mekke Şerîfi Rûmeysel'e beş bin dinar, onun karısına beş yüz dinar, oğullarına ise bunların haricinde ayrıca vermişti. Rûmeysel'de ona yüz at ve bin baş koyun takdim etmiş, ancak en-Nâsır Muhammed bunlar arasından sadece iki at almış kalanını geri vermişti.¹²⁰

Bilahare en-Nâsır Muhammed Medine'den ayrıldı. Yolda Ahmed b. el-Emîr Bektemür es-Sâkî rahatsızlandı ve bir kaç gün sonra da 28 Eylül'de öldü. Ondan üç gün sonra da babası Bektemür, 'Uyûnü'l-Kasab'¹²¹ yakınlarında öldü. Halk bu ikisini de sultanın zehirlettiği dedikodusunu yaptı. Her ikisi de 'Uyûnü'l-Kasab yakınlarında defnedildiler.¹²² Daha sonra el-Kırâfe yakınlarındaki Bektemür Türbesi'ne nakledildiler.¹²³ Aslına bakılırsa Bektemür es-Sâkî'nin ve oğlu Ahmed'in sultan tarafından zehirlenerek öldürülmeleri bir dedikodudan ibaret değildi. Bektemür es-Sâkî evvelden Baybars el-Çaşnigîr'in memlûklerinden olup, onun ölümünden sonra el-Çaşnigîr'in tüm memlûkleriyle birlikte sultanın hizmetine girmişti. Bektemür sultan tarafından takdir gördü ve daha ilk gününde sâkî olarak sultanın hizmetine başladı. Kısa sürede ilerledi ve atabekül'-asâkir oldu. Sultan onu kız kardeşi ile evlendirdi. Sultanın en yakın arkadaşı haline geldi. Sık sık onun evinde kalacak kadar ona güvenirdi. Emirleri tıpkı sultanın buyrukları gibi olup en-Nâsır Muhammed'de ona danışmadan bir iş yapmazdı. Hatta ondan çekinir ve onun aksine davranmazdı. Sultana gelen hediyelerin aynısı Bektemür'e de bazen daha iyisi ve fazlası olarak götürülürdü. en-Nâsır Muhammed'e olan yakınlığı sayesinde hesapsız mal toplamıştı. Hatta ahırında bakımlarını yüz seyisin yaptığı yüz cins atı vardı. Hac yolculuğu esnasında sultanın atlarının üç bin yüz irdeb yemi varken Bektemür'ün atlarınınki ise üç bin idi. Bundan sonra o ince bir plan yaptı ve kızını sultanın oğlu Anûk ile evlendirmek¹²⁴ suretiyle tahtı ele geçirmeye niyetlendi. Ancak en-Nâsır Muhammed onun bu planından haberdar oldu ve her ikisini de zehirli su ikram ederek öldürdü.¹²⁵ Bektemür ve oğlunun ölümünden sonra yolculuğa onlarla

¹¹⁹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 83; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 138.

¹²⁰ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 164.

¹²¹ Mısırlı hacıların hem gidiş hem de geliş güzergâhı üzerinde, Medyen şehrinden sonra gelen bir şehir, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 4, s. 180.

¹²² İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 18, s. 352.

¹²³ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 138; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 18, s. 352.

¹²⁴ Bu evlilik ve düğün merasimi ile alakalı olarak daha ayrıntılı malumat için bkz. el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 152-155.

¹²⁵ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 464; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 83-84.

birlikte çıkan karısı, sultana herkesin duyacağı bir şekilde "Ey zalim, Allah'tan nasıl kaçacaksın? Hem oğlumu hem kocamı (aldın). Kocam senin memlûkündü. Oğlumdan ise alıp veremediğin neydi?" diye defalarca bağırması ama sultan ona cevap vermemiştir.¹²⁶ Konuyla alakalı İbn Battuta'nın verdiği bilgi ise oldukça ilginçtir. Buna göre, en-Nâsır Muhammed Bektemür'e bir cariye hediye eder. Ancak cariye, sultandan hamile olduğunu söyleyince Bektemür ona yaklaşmaz. Cariye bir erkek çocuk doğurur ve Bektemür bu çocuğa Ahmed adını verir. Aslında Bektemür'ün himayesinde büyüyen bu çocuk halk arasında sultanın oğlu diye bilinir.¹²⁷ Bektemür ve oğlu öldükten sonra yapılan tahkikat neticesinde de Bektemür'e ait hesapsız miktarda para, mal, mücevher, inci kumaş bulunmuştu.¹²⁸ Sadece zeredhânesindeki (silahhâne) silahların kıymeti altı yüz bin dinardı.¹²⁹ Bulunanlar arasında emîrlere dağıtılmak üzere hazırlanmış beş yüz teşrîf, renkli hil'atler, atama evrakı ve zincirler vardı.¹³⁰ en-Nâsır Muhammed olan bitenden sonra korkularından teselli bulmuş olarak yola devam etti. 3 Ekim tarihinde Birketül-Hac'a ulaştı.¹³¹ 9 Ekim'de de Kâhire'ye vardı.¹³² Emsali görülmemiş bir törenle yerde kırılmış ipek parçaları ve *zerbefet* denilen kısmen altından mamul kumaşın üzerinde geçerek Kal'atü'l-Cebel 'e girdi. O gün Kâhire'deki tüm dükkânlar kapanmıştı. Halkın arasından geçerken insanlar: "*Bu O mu?*" *Allah aşkına peçeni (sadece ağız örtmekte kullanılan) çıkart biz de senin yüzünü görelim*" diye ona bağırıyordu. en-Nâsır Muhammed peçesini çıkartıp da yüzü görüldüğü vakit insanlar hep bir ağızdan "*Allah'a şükür selamet içinde*" diye bağırdılar. Ona içten ve samimi bir şekilde dualar edip, sevinç gösterilerinde bulundular. Müjde davulları vuruldu, üç gün boyunca eğlenildi.¹³³ Sultanın hac için Kâhire'de bulunmadığı süre tam olarak elli dört gün idi.¹³⁴

¹²⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 84.

¹²⁷ İbn Battuta, Ebû 'Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 2013, s. 270-271.

¹²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, C. 18, s. 352.

¹²⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 465.

¹³⁰ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 464.

¹³¹ el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 139.

¹³² el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 163; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 84.

¹³³ İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 84-85; el-Makrîzî, *ez-Zeheb*, s. 139; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 3, s. 164

¹³⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 1, s. 466.

EL-MELİKÜ'L-EŞREF ŞA'ÂN (1363-1376)

1353 senesinde doğdu. Muhammed b. Kalavun'un torunudur. Amcazadesi Selâhaddin Muhammed'in aklî melekelerini yitirdiği gerekçesiyle sultanlıktan azledilmesinden sonra 30 Mayıs 1363 tarihinde el-Melikü'l-Eşref Zeynüddin unvanıyla tahta çıkarıldı. Yaşının küçüklüğü dolayısıyla yönetim, saltanatının ilk üç yılında kendisini tahta çıkaran emîrlerden Yelboğa el-Ömerî ve Tayboğa et-Tavîl'in, arkasından iki yıl Atabeg Esendemir'in elinde kaldı. Döneminin en önemli dış hadiseleri 1365 yılında Kıbrıs Kralı I. Pierre'nin (Peter) Kıbrıs, Venedik, Ceneviz ve Rodos gemilerinden oluşan bir Haçlı donanmasıyla İskenderiye'ye yaptığı çıkarmadır. Haçlılarİskenderiye'de görülmemiş bir vahşetle üç günlük katliam, tahrip ve yağmanın ardından beş bin civarında esiri ve topladıkları kıymetli eşyayı gemilere yükleyip götürdüler. 1367-68 yılı içinde ise Ayas'a bir çıkartma yapan Haçlı donanması Memlûk ordusunun yaklaştığını duyunca geri çekildi. Fakat kısa bir süre sonra Kıbrıs Kralı I. Pierre kumandasındaki daha büyük bir Haçlı donanması Trablusşam'a çıkartma yaptı ve şehre giren birlikler büyük bir katliam gerçekleştirdiler. 1374 senesinde Kilikya Ermeni Krallığı üzerine gönderilen ordu başşehir Sîs'i zaptederek bu devleti ortadan kaldırdı ve Memlûk sınırlarını Anadolu'ya taşıdı. Döneminin en önemli iç hadisesi ise Yelboğa'nın isyan ederek, Kal'atü'l-Cebel'de hapiste tutulan sultanın kardeşi Onuk'u tahta çıkarmak suretiyle Eşref Şa'ban'a karşı bir darbe teşebbüsünde bulunmak istemesiydi. Ancak üzerine gelen el-Melikü'l-Eşref'in emîrleri karşısında tutunamayıp kaçmak zorunda kaldı ve bir süre sonra öldürüldü (Aralık 1366).¹³⁵

Eşref Şa'ban'ın Hacca Gitme Teşebbüsü (1376)

19 Kasım1376 tarihinde Eşref Şa'ban hacca gitmek için hazırlıklara başlanılmasını emretti. Hazırlıklar yapılırken onun şiddetli bir şekilde hastalandığı hatta öldüğü yönünde asılsız haberler çıktı, hastalığı sürekli olarak nüksediyordu.¹³⁶ Orada bulunan emîrler ise doktorları sultanı öldürmekle

¹³⁵ İsmail Yiğit, "el-Melikü'l-Eşref, Şa'ân", *DİA*, C. 29, Ankara, 2004, s. 66-67.; Eşref Şa'ban dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Akbulut, Sultan el-Melik el-Eşref Şa'ban Döneminde Memlûk Devleti (1363-1367), *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2017.

¹³⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 5-6; İbn Kâdi Şuhbe, *Târîhu İbn Kâdi Şuhbe*, (Tah. Adnân Dervîş), B.Y.Y., 1994; C. 2, s. 508; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 169.

suçluyordular. Ancak Mâlikî fakîhi Zekiyyü'd-Dîn Ebû'l-Berekât Muhammed ve Celâleddîn Câr Allah (olarak bilinen) Ebu Abdullah Muhammed İbnu's-Şeyh Kutbeddin Ebi Abdullah Muhammed b. Şerefüddin Ebi'l-Bika' Mahmûd en-Nişaburi el-Hanefi sultanı tedavi ettiler ve onunla ilgilendiler.¹³⁷

Eşref Şa'ban 1 Ocak tarihinde Emîr Sûdun eş-Şeyhûnî refakatinde erkek kardeşlerini, amcasının oğullarını ve Kalavun zürriyetinden olan herkesi haremleri ile birlikte Kerek'e gönderdi. Gönderilenlerin hepsi sultan Hicaz'da iken burada kalacaklardı. Mevsim kış ve hava soğuk olduğu için gönderilenler sıkıntı çektiler. Sultan hasta olmasına rağmen sefer hazırlıkları devam ediyordu.¹³⁸ İyileştikten sonra seferin hazırlıkları daha da hız kazandı. Kâhire'den bir kervan çıkartılarak önceden Mekke yolu boyunca inilecek menzillere, un, arpa ve peksimet konuldu.¹³⁹ Ayrıca Emîr Aktemür el-Hanbelî pek çok emîr ve memlûkle es-Sa'îd bölgesine, burayı korumakla görevlendirildi. İskenderiye, Dimyât, Reşîd ve Barlas gibi limanlara emîrler ve memlûkler göndererek buralar Frenk saldırılarına karşı müdafaa merkezleri haline getirildi. Bazı emîrler de geceleri Kâhire dışında kendilerine gösterilen yerlerde ikamet ederek buraları koruyacaklardı. Emîr Aydemir eş-Şemsî Kal'atü'l-Cebel'de ikamet ederek burayı korumakla görevlendirildi. Emîr Aktemur 'Abdül-Ğani de nâibü'l-ğaybe¹⁴⁰ olarak tayin olundu.¹⁴¹ Kal'atü'l-Cebel'de bulunan bütün emîrler, her Pazartesi ve Perşembe günleri düzenlenecek törenlerde, Kale'nin kapılarından birisi olan Babu's-Sitare'den girecekler, buradaki kabulde sultanın oğullarının elini öpecekler, sultanın oğlu Emîr Ali'nin huzurunda bir saat oturacaklar, akabinde sultanın oğlu Emîr Ali ayağa kalkarak emîrlere eliyle "Bismillah" diyerek işaret edecek, bundan sonra emîrler kendilerine sunulan içecekleri içtikten sonra kalkacaklardı.¹⁴²

Eşref Şa'ban'ın sefer için kararlılığını gören memlûkleri, hastalığı sebebiyle bu senelik hacca gitmemesini söyledilerse de O bunu kabul etmedi ve

¹³⁷ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 5-6; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 169; Abdulbâst el-Malatî, *Neylu'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*, (Tah. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmûri), Beyrut, 2002, C. 1, K. 2, s. 113.

¹³⁸ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 6; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 56; İbn Kâdî Şuhbe, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, C. 2, s. 509; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 170.

¹³⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 7; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 169.

¹⁴⁰ Sultan hacda, seferde veya diğer sebeplerden dolayı Kahire'de bulunmadığı zaman onun yerine naiblik yapardı, Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, C. V, s. 592.

¹⁴¹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 7; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 57-58; İbn Kâdî Şuhbe, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, C. 2, s. 510; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 170-171.

¹⁴² el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 7; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 58; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 171.

ısrarcı olarak bunun Allah'ın bir takdiri olduğunu, Allah'ın dilediğinin olacağını belirtti.¹⁴³

22 Şubat 1377 tarihinde ilk kafilе olarak emîrlер büyük bir kutlama ile yola çıktılar. Birketü'l-Hac'da mola verdiler. 24 Mart 1377 tarihinde de Eşref Şa'ban'ın kafilesi gulâmlar tarafından titizlikle işlenerek göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahip hale getirilen ipek kumaşlar ve altın işlemeleri içinde yola çıktı. Bu kafilenin en önünde semerleri ve zırhları altın işlemeli ipekten mamûl, oturakları da yine iğne işlemeli ipekten yapılmış yirmi sıra deve vardı. Bunların arkasında ipek işlemeli renkli aba kumaşlı yirmi beş sıra deve, hilafeti temsilen siyah kumaşlı bir sıra deve, ihramı temsilen beyaz kumaşlı bir sıra deve ve üzerlerindeki eyerlerin, kanaviçe işlemelerinin ve aba kumaşlarının kıymetine paha biçilemeyecek yüz¹⁴⁴ at vardı. İki tane kadınlar için hevdec ve dokuz kapalı mihfе de vardı ki iki hevdec ve beş mihfeyi kaplayan örtüler ipekten olup iğne işlemeliydi. Dört mihfе ise yalındı. Kırk altı yüklü deve ipek örtülü, yirmi deve üzerinde para kasaları, iki sıra deve dalında incir, yasemin, şebboy, mersin ve diğer çiçekler, iki sıra deve bakla, nane, pazı, kişniş kasalar içinde taze olarak taşınmaktaydı. Kasaların dışları da tıpkı gemiler gibi ziftlenmişti.¹⁴⁵

Taşınanlar arasında beş yüz deveye yüklenmiş her birinin ağırlığı beş ritl¹⁴⁶ olan tamamı saf şekerden yapılmış otuz bin kutu tatlı, şerbetler ve şekerde bulunmaktaydı. Ayrıca tatlıların kokusunu ve lezzetini arttırmak maksadıyla sandal ve ud ağaçları hariç içlerine yüz¹⁴⁷ miskal¹⁴⁸ misk katılmıştı. Sultanın yanındaki emîrlер de sultan kadar tatlı yaptırmışlardı. Memlûklerin ve âyânın yaptırdıkları da bunlara dâhil değildi. Bu iş aynı zamanda devletin büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. Çünkü bir ay içinde sultan ve emîrlер için üç yüz altmış bin ritl şeker üretildi, belki bir bu kadar daha da üretilmişti. Bütün bu aşırı üretime rağmen memlekette şeker kıtlığı yaşanmadığı gibi fiyat dahi artmadı. Bunların haricinde çok sayıda gölge oyunu ve eğlence sanatçıları, şarkıcılar, da kafilenin içinde yer almaktaydı. Halk bütün bu şatafatı görünce sultanın hac yapmaya layık olmadığı yönünde görüş beyan ettiler ve "*hacca niyetlenip Allah'ın evine gidenin yanındakilere bak*" diyerek eleştirdiler.¹⁴⁹

¹⁴³ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 7; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 56.

¹⁴⁴ İbn İyâs'a göre iki yüz, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 172.

¹⁴⁵ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 7-8; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 56; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 172.

¹⁴⁶ Yaklaşık 449 gr. olan ağırlık birimi, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 327.

¹⁴⁷ İbn İyâs'a göre dört yüz, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 172.

¹⁴⁸ 4,68 grama tekabül eden ağırlık birimi, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 97-98.

¹⁴⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 8; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 56; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 174.

Eşref Şa'ban ve kafilesi Kal'atü'l-Cebel 'den çıkarak Siryâkûs'a gitti. O burada bir vasiyet hazırladı ve kendisinden sonra varis olarak önce oğlu Emîr Ali'yi ondan sonra da diğer oğlunu tayin etti.¹⁵⁰ Sarayında bir gece kaldıktan sonra Birketü'l-Hâc'a gitti.¹⁵¹ Eşref Şa'ban Birketü'l-Hac'da bir hafta kaldı. 2 Nisan'da sabah erkenden yanında emîrlerden mukaddem elfler Argun Şah el-Eşrefî, Emîr-i Âhur Bahadır Cemâlî, Sargıtmış el-Eşrefî, Beyboğa es-Sâbıkî, Sıray Temür el-Muhammedî, Devadâr Taştemür el-'Alây, Mubârek et-Tâzî, Kutlu Aktemür el-'Alây et-Tavîl, Beştak 'Abdü'l-Kerîm el-Eşrefî, Tablhânât Emîrlerinden el-Hâcib Cemâleddîn Abdullah b. Bektemür Aydemir el-Hıtay, Böri el-Ahmedî, Bulût el-Sargıtmış, Arûs el-Mahmûdî, Yelboğa el-Muhammedî, Yelboğa en-Nâsırî, Argun el'Ezâ el-Efrem, Togay Temür el-Eşrefî, Yelboğa el-Mencekî, Güzel el-Argunî, Kutluboğa eş-Şa'bânî, Emîr-i Hac b. Kağıltay, Ali b. Emîr Mencek, Muhammed b. Emîr Tengiz Boğa, Temür Bay el-Hasanî, Esendemür el-Osmanî, Karaboğa el-Ahmedî, inâl el-Yûsufî, Ahmed b. El-Emîr Yelboğa el-Hasekî, Mûsâ b. Dendâr b. Karaman, Yedî b. Kırtoka b. Seysûn, Bektemür el-'Alemî, Moğoltay el-Bedrî, Ümerâi Aşarât'tan Sungur el-Cemâlî, Ahmed b. Muhammed el-Laçın, Akboğaboz eş-Şeyhûnî, Esenboğa et-Telekî, Muhammed b. Bektemür eş-Şemsî, Muhammed b. Kutluboğa el-Muhammedî, Çoban et-Taydemürî, et-Tanboğa 'Abdü'l-Melik, Kutluboğa el-Bezlârî, Doğan el-Ömerî, Telektemr el-Îsevî, Muhammed b. Sungur el-Muhammedî, Hıdır b. 'Ömer b. Ahmed İbnu'l-Emîr Bektemür es-Sâkî, Mencek el-Eşrefî, Kâdi'l-Kudât Burhâneddîn Cemâ'a eş-Şâfî'î, Kâdi'l-Kudât Celâleddîn CârAllah el-Hanefî, Kâdi'l-Kudât Bedreddîn 'Abdü'l-Vehhâb el-Ahnây el-Mâlikî, Kâdi'l-'Asker Serâcü'd-Dîn Ömer el-Belkînî, Halife Mütevekkil 'Alallah, Kâtibü's-Sırr Bedreddîn Muhammed İbn Fadlullah, Nâzırul'-Ceyş Takiyyü'd-Dîn 'Abdurrahman olduğu halde yola çıktı. Kâdi'l-Kudât Nâsırüddîn Nasrullah el-Hanbelî'ni ise Kâhire'den çıkışı geciktiği için aralarında olamamıştı. Sultan ve yanındakiler yaklaşık bir hafta sonra 'Akabe Eyle'ye indiler ve 9 Nisan'da burada deniz kıyısında, mola verdiler. Hac kafilesinin geri kalan grubu da iki gün içinde buraya varmıştı.¹⁵²

Eşref Şa'ban'ın bu kadar kalabalık bir grupla hacca gitmesinin sebebi ise kendisine karşı girişilmesinden korktuğu isyan hareketi idi. Yokluğunda tahta çıkarılmasından korktuğu erkek kardeşleri, amcasının oğullarını Kerek'e göndermiş, emîrlerden de güvendiklerini Kâhire'de bırakmış, güvenmediklerini de yanında götürmüştü. Ancak aldığı bu önlemler Sultan el-Eşref Şa'ban'ın o çok

¹⁵⁰ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 172.

¹⁵¹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, (Tah. 'Abdu'l-Fettâh 'Âşûr), Mekke, 1982, s. 431.

¹⁵² el-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 8-9; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 56-57; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 172-174.

korktuğu isyanın başlamasına engel olamayacaktı. Aslına bakılırsa çevresindeki tecrübeli devlet adamları da sultanı "*Hicaz'a gitmende senin için hayır yoktur*" şeklinde üstü kapalı bir şekilde uyardılarsa da sultanı ikna edememişlerdi. Hatta Şeyh Cemâleddîn es-Selsûnî el-Mâlikî rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve "*el-Eşref Şa'ban bu sene hac yapmak istiyor Ya Resulullah*" demiş, Hz. Peygamber de "*Sakin yanımıza gelmesin*" diye cevap vermiştir.¹⁵³

14 Mart tarihinde Kâhire'de bulunan kudretli emîrler Aynbek el-Bedrî, Esendemür el-Sargıtmışî, Karatay, Taştemür el-Leffâf, et-Tazı, Kutlu boğa el-Bedrî, Altunboğa es-Sultânî, Yelboğa en-Nizâmî, Demirtaş el-Yûsufî, Dolu es-Sargıtmışî, Kal'atü'l-Cebel'de bulunan memâlikü's-sultâniyye'nin bir kısmı, sultanın iki oğlunun memlûklerini, sultanla birlikte giden emîrlerin memlûklerini, memâlikü'l-battâle'den¹⁵⁴ bir grubu ayartarak bir isyan hareketine başlamışlardı. Emîrler bu memlûklerin her birine beş yüz dinar/on bin dirhem vaadinde bulunmuşlardı. Bu vaatlere kandan memlûkler isyancıların tarafına geçmişler ve yemin etmişlerdi.¹⁵⁵ Emîrler, sultanın öldüğü şayiasını yayarak tibâkta¹⁵⁶ bulunan memâlikü's-sultâniyye'yi buradan çıkardılar ve Kal'atü'l-Cebel'in altına indirdiler. Sonra da Eşref Şa'ban'ın oğlu Emîr Ali'yi, lalalarının elinden alarak önce Melik Âdil daha sonra değiştirilerek Melik Mansûr lakabıyla babasının yerine sultan ilan ettiler.¹⁵⁷

Kal'atü'l-Cebel'de bütün bunlar olup biterken 'Akabe Eyle'de bulunan Eşref Şa'ban da önceden planlanmış olduğu belli olan isyan hareketinin diğer kısmı ile karşı karşıya kaldı. Memlûkler toplanarak sultandan atları için yem talebinde bulundular. Sultan onlara Ezlem'e¹⁵⁸ vardıklarında verileceğini söyledi. Bunun üzerine memlûkler, kölelerine dağıtmak için ondan para istediler. Eşref Şa'ban yanında sadece peksimet ve arpa olduğunu söyleyerek memlûkleri azarlayıp tehdit etti. Bundan sonra olaylar daha da büyüdü ve memlûkler tehditle kendi yanlarına çektikleri emîrlerle beraber sultanın çadırını basıp onu öldürmek üzere harekete geçtiler. Eşref Şa'ban, çadırına yapılan baskından kurtuldu ve

¹⁵³ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 1, K. 2, s. 171-172.

¹⁵⁴ Emeklilik, kovulma ya da sürgün neticesinde emîrler *battâl* denilen statüye geçerlerdi, Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 151-153.

¹⁵⁵ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 9-10; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 58-59; İbn Kâdî Şuhbe, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, C. 2, s. 511; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 431-432.

¹⁵⁶ *Tibak / Etbâk*: Memlûklerin satın alındıktan sonra yetiştirildikleri askerî okul. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 74-92.

¹⁵⁷ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 9-10; 11; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. 11, s. 58-59; İbn Kâdî Şuhbe, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, C. 2, s. 511.

¹⁵⁸ Kâhire ve Mekke arasındaki yolun tam ortasına denk gelen yerde bulunan büyük bir şehir, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ fi Sınâati'l-İnşâ*, C. 14, s. 386.

kendisine bağı kalan emîrlerle birlikte Kâhire'ye kaçtı. Ancak bahsedildiği üzere Kâhire'de artık yeni bir sultan vardı ve isyancılar Sultan Şa'ban'ın emîrlerini ve destekçilerini yakaladıklarında başlarını keserek öldürüyorlar yahut tutukluyorlardı. Sultan önce emîrlerinden Yelboğa en-Nâsırî'nin üstâdârının evine sığındı. Burada emniyete olmadığını düşünerek bir gece tek başına burayı terk ederek sûtanesi'nin evine sığındı. Ancak bir süre sonra üzerine konan para ödülüne tamah eden sûtanesi tarafından ihbar edildi ve evin çatı katında kadın elbiseleri içinde yakalanarak Kal'atü'l-Cebel'e getirildi. Emîr Aynbek, sultana hazinesinin yerini söylene kadar işkence etti. Bilahare boğularak öldürüldü ve cesedi bir küfenin içinde bir kuyuya atıldı. Daha sonra da kuyudan çıkartılarak önce Seyyide Nefise türbesinin yakınındaki Kiyman'a, aynı gece buradan çıkartılarak annesi Hond Berke tarafından Tebbâne'de yaptırılmış olan türbeye defn edildi.¹⁵⁹

EL-MELİKÜ'L-EŞREF SEYFEDDİN KAYITBAY (1468-1496)

Çerkes asıllı olup 1423 Kafkasya'da doğan Kayıtbay, on üç yaşında iken Mısır'a getirildi ve Sultan Barsbay tarafından satın alındı. Daha sonra Sultan Çakmak ez-Zâhir'in memlûklerinden oldu. Sultan Hoşkadem, Yelbay ve Temürboğa dönemlerinde hem ordu hem de devlet kademesinde önemli görevler aldıktan sonra arkadaşlarının ısrarı üzerine orduda fazla taraftarı bulunmayan Temürboğa'nın yerine onun da rızası ile tahta oturdu (1 Şubat 1468). Otuz yıla yakın bir müddet saltanat süren ve Burcî Memlûkler'in en büyük sultanı sayılan Kayıtbay'ı uğraştıran en önemli mesele Osmanlılarla mücadelesi oldu. Fâtih Sultan Mehmed'in hac güzergâhındaki suyollarının bakımı ve yeni havuzlar inşa etme teklifinin el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal tarafından reddedilmesi yüzünden başlayan gerginlik, Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları'na bey tayini ve bu devletleri nüfuzları altına alma mücadelesiyle giderek dolaylı da olsa çatışmaya dönüşmüştü. Kayıtbay döneminde 1472 yılında Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey yenilmiş ve Kâhirede idam edilmiş, Akkoyunlu Hükümdarı Yâkub Bey döneminde yapılan savaşta ise Memlûkler Devleti, Akkoyunlular'a mağlup olmuştu. II. Bayezid'e karşı taht mücadelesi veren Cem Sultan'ı Kayıtbay'ın ülkesine kabul ederek ona yardımcı olması devleti Osmanlılar ile savaşın eşğine getirdi. Çukurova bölgesinde Osmanlılar tarafından işgal edilen Tarsus ve Adana için 1480-1485 yılları arasında beş yıl boyunca savaşlar yapılmış, bu iki şehir

---

¹⁵⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, C. 5, s. 11-13; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, C. 11, s. 59-61; İbn Kâdî Şuhbe, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, C. 2, s. 512; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, s. 432-435.

tarafklar arasında bir kaç kez el değiştirmiş lakin Çukurova bölgesinde cereyan eden bu savaşlarda üstün gelen taraf genellikle Memlûkler olmuştur. 1490 senesinde Memlûkler tarafından, Osmanlı birlikleri yenilerek Kayseri kuşatıldı ancak Osmanlı kuvvetlerinin yaklaştığını duyunca muhasarayı kaldırdı. Gülek'e çekilirken de Niğde, Karaman ve Ereğli civarını yağmalanmış ardından da Osmanlılar ile on beş yıl süreli bir barış imzalandı (1491).

Kayıtbay, *Çerkes Memlûkleri* devletinin en bariz sultanıdır. Çünkü onun saltanatı, yirmi dokuz yıl kadar devam etmiş olup Memlûk sultanlarından en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan başka hiç kimse bu kadar uzun müddet tahtta kalmamıştır. Bu müddet zarfında, Kayıtbay, harp meydanında *Çerkes* sultanlarının en mâhiri, dünya işlerinde en tecrübelisi, bilgi, cesaret ve kudret bakımından da en güçlüsü olduğunu ispat etmiştir. Kayıtbay da kendisinden önceki sultanlar gibi vergiler ve diğer vasıtalarla devlet hazinesine çok para toplamışsa da bu parayı, yaptırdığı büyük eserlere veya büyük harplere sarf etmiştir. Onun Kâhire'de yaptırmış olduğu cami, bu dönemin en güzel yapısı vasfını taşır. Öte yandan Kayıtbay, seleflerinin yaptırdığı eserlerin onarılması ve muhafazası için de büyük paralar sarf etmiştir. Kayıtbay seyahat etmeyi çok severdi. Bu sebeple o bütün Mısır'ı, Suriye'yi ve Fırat'ın kuzeyini gezip dolaşmıştır. Buna ilâveten onun Hicaz ve Filistin'deki mukaddes yerleri ziyaret ederek haccettiğini de söylemeliyiz. Ancak o gittiği her yerde yollar, köprüler, cami, medrese ve kaleler yaptırıp vakıflar ve hayrat tesis ederek adını ebedileştirmiştir. Sonunda seksen yaşını geçen Kayıtbay'ın sıhhati bozulmuş ve oğlu için tahttan feragat ettikten bir gün sonra vefat etmiştir (6 Ağustos 1496).¹⁶⁰

Sultan Kayıtbay'ın Haccı (1480)

1480 senesinde yaptığı hacla Memlûkler Devleti sultanlarının en son hacca gidene olmuştur. Onun hacca gittiği sene Emîr-i Hac et-Tavâşî Hoşkadem ez-Zemmâm idi.¹⁶¹ Hoşkadem'in beraberinde iki yüz elli deve yükü erzak ve yiyecek vardı. Ayrıca kendisine önceden sultan tarafından otuz bin dirhem hazırlıklar ve develer için gönderilmişti. Kayıtbay'ın hacca gideceği söylentileri de bu şekilde ortaya çıkmıştı.¹⁶² Her ne kadar onun bu sene hac yapacağına dair

¹⁶⁰ İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 80-81; Kâzım Yaşar, Koprıman, Mısır Memlûkleri (1250-1517), *Doğuştan Günümüze Büyük İşlâm Tarihi*, C. 6, s. 524-525.

¹⁶¹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 159; es-Sehâvî, *Vecîzü'l-Kelâm fi 'z-Zeyli Duveli'l-İşlâm*, (Tah. Ğısam Fâris el-Herestâni, Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1995, s. 899; Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 241.

¹⁶² Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 241.

söylentiler vardıysa da¹⁶³ yola çıkacağından kimsenin haberi yoktu ve kimse de bir şey anlamamıştı. Onunla birlikte bazı 'aşerât emîrleri de yola çıkmıştı. Bunlar, Zeredkâş Yeşbek el-Cemâlî ve sultanın yakın emîrleri idiler. Ayrıca çok sayıda hasekiyye ve el-memâlîku's-sultâniyye'den asker, mübâşirler'den (idarî görevliler) bir grup, bunlardan biri Ebu'l-Bika b. el-Ci'yan idi, 'ayan'dan bir grup ki İmâm Burhaneddin b. el-Kerekî bunlardan biriydi, sultanla birlikte yola çıkmışlardı. Kayıtbay ve kafilesi öğlen namazından sonra yola koyulmuşlardı.¹⁶⁴ Atabek Özbek ve Devâddâr Yeşbek sultanı uğurlamaya çıkmışlardı. Kayıtbay yokluğunda işleri bu ikisine emanet etmişti.¹⁶⁵ Bu yolculuğu esnasında sultana mukaddem elf'lerden kimse refakat etmemişti ki bu oldukça garip bir durumdur.¹⁶⁶ Kayıtbay'ın gidişinden sonra Emîr Yeşbek'in evinde tıpkı sultan varmışçasına bir tören düzenlendi. Bütün mukaddem elf'ler, mübâşirler ve devlet görevlileri buna icabet etmişlerdi. Sultanın yokluğunda bu tören yapılmaya devam etti. Ayrıca kadılar ve diğer görevlilerde sultanın huzurunda yaptıkları aylık toplantıyı Yeşbek'in evinde yaptılar.¹⁶⁷ Kayıtbay'ın kafilesi hacıların kafilesinden üç gün sonra Kâhire'den çıktı. Mahmil'i arkadan takip ediyordu.¹⁶⁸ 30 Ocak 1480 tarihinde Mekke Hâkimi eş-Şerîf Heyza', Şâfi Kadısı Burhâneddîn b. Zahîre ile oğlu Ebû's-Su'ûd ve kardeşi Cidde Kadısı el-Fahrî Ebubekir, sultanı karşılamaya çıktılar.¹⁶⁹ 28 Ocak'ta bir haberci Mekke'ye varmış, sultanın 'Akabe Eyle'de olduğunu bildirmişti. Kayıtbay yol boyu dünyevî meselelerle alakadar olmamış, kendini haccına hasretmişti. Geçtiği her yerde de çeşitli hayırlarda bulunuyordu. Sultanın kafilesine de sürekli olarak ihtiyaçlar için Kâhire'den erzak ve diğer lazım gelen şeyler için takviye gönderiliyordu. Sadece Atabek Özbek, Emîr Yeşbek ve sultanın eşinin gönderdiklerinin haricinde iki yüz deve yükü erzak vb. göndermişti.¹⁷⁰ Arkasından bir diğer haberci gelmiş ve kafilenin 'Uyûnu'l-Kasab'da olduğunu bildirmişti. Sultanın kafilesi, mahmil kafilesi ile birinci hacı kafilesi arasında yol alıyordu. Mekke Şerîf'i ve beraberindekiler Kayıtbay'ı karşılamak için yola çıktıklarında, onun Hz. Peygamber'in kabrini ziyarete gittiğini işittiler. Bunun üzerine Bedir'e hareket ettiler ve burada beklemeye başladılar. Yaklaşmakta olduğunu duydukları vakit es-Safrâ¹⁷¹

¹⁶³ Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 241.

¹⁶⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 160.

¹⁶⁵ Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 241.

¹⁶⁶ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 160; Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 242.

¹⁶⁷ Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 242.

¹⁶⁸ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 368-369.

¹⁶⁹ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 369.

¹⁷⁰ Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 243, el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 369.

¹⁷¹ Bedir'e uzaklığı bir merhale olan ve aynı isimle anılan vadide bulunan köy, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 3, s. 218, C. 3, s. 412.

yakınlarına çıktılar, sultanı selamladılar ve birlikte Bedir'e geri döndüler. Kayıtbay burada Mekke Şerîfi ve diğerlerine ihsanda bulundu. İçinde yemekler ve tatlılar olan sofralar kurdurdu. Yemekler yendikten sonra Bedir'den ayrıldılar ve Batnu Vâdiyyi'l-Merr'e¹⁷² geldiler. Burada Mekke Şerîfi'nin tertip ettirdiği sofraya oturuldu ve ardından kadılar, tüccarların arabulucuları ve geri kalanlar hep birlikte buradan ayrıldı ve 13 Şubat'ta sultan ve beraberindekiler çadırların kurulu olduğu vadinin yakınlarına geldiler. Yeni gelmiş olanlar sultanı bir kere daha selamladılar ve daha sonra onun önünden yürüyerek çadırlara kadar sultana eşlik ettiler ve arkasından ayrıldılar. Burada Mekke Şerîfi güzel bir sofraya hazırlattı. Bir gün sonra da akşam namazını müteakip Sultan Kayıtbay Mekke'ye girdi.¹⁷³ 25 Şubat'da sultanın Mekke'ye girdiğini ve selamet içinde olduğunu bildiren ve hasekiyye'den olan haberci Kâhire'ye ulaştı.¹⁷⁴ Esenbay isimli bu haberci bundan sonra mübeşşir olarak anıldı. Esenbay, Kayıtbay'ın büyük bir tören ile Mekke'ye girdiğini, Mekke Emîri'nin sultanı iki günlük yolda karşıladığını, sultanın fakirlere beş bin dinar sadaka dağıttığını, oldukça mütevazı olduğunu, yol boyunca dünyevî meseleler üzerine konuşmadığını Kâhire'dekilere anlattı. Esenbay'a sultanın eşi, emîrlere, ayan ve devlet görevlileri tarafından hediyeler verildi.¹⁷⁵ Kayıtbay'ın beraberinde iki Şâfi kadısı Burhâneddîn b. Zahîre, oğlu ve kardeşi ile sultanın imamı Burhâneddîn b. el-Kerekî vardı. Sultan burada çarşıya uğradı ve attârlara girmek istedi. Bu esnada atı ürktü ve şaha kalktı. Başlığı yere düştü ve sultanın başı açık kaldı. el-Mihtâr Ramazan hemen başlığı yerden aldı ve sultana verdi. Sultan Bâbu's-Selâm'a¹⁷⁶ indi burada hafızlar Sultan Kayıtbay Ribatı'nın önünde Fetih Suresi'nin 27. ayetini okudular. Arkasından Şâfi Kadısı Burhâneddîn b. Zahîre ve Kayıtbay yürüyerek tafav ve sa'y yaptılar. Bu sırada onlarla birlikte sultanın diğer tarafında Burhâneddîn el-Kerekî de vardı. Kayıtbay onlara dönerek "*iki Burhân'ın arasındayım*" diyerek latifede bulundu. Kayıtbay sa'yını bitirdikten sonra ez-Zâhir'e geri döndü. Geceyi orada geçirdikten sonra sabah Mekke Emîri, oğulları, askerleri, kadılar, hatipler, emîrlere ve tüccarlar onun yanına geldiler, Kayıtbay'ı önünden atlı halde lakin uzaktan selamladılar. Unutulmayacak bir gün oldu. Kadın erkek herkes bu töreni izlemeye çıkmıştı. Törenden sonra Kayıtbay'ın önünde at sürerek onun Bâbu's-Selâm yanında inşa ettirdiği medresesine geldiler. Atlarından indiler ve o gelene kadar

¹⁷² el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, (Tahkik: Kâmil Selmân el-Cubûrî, Mehdî en-Necm), Lübnan, 1971, C. 2, s. 342.

¹⁷³ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 369.

¹⁷⁴ İbn Tolun, *Mufâkehetü'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zamân*, (Tah. Halîd el-Mansûr), Beyrût, 1998, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), s. 10.

¹⁷⁵ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 160-161; Abdülbâsî el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 244.

¹⁷⁶ Mescidü'l-Haram'ın kapılarından birisidir.

beklediler. Mekke Şerîfi burada Kayıtbay için iki sefer sofrta hazırlattı. O bundan sonra medresesinde kaldı ve Mekkeliler onu sadece iki sefer görebildiler¹⁷⁷. Bunlardan birisi 'Arafe'ye çıkarken ve diğeri de Mekke emîrinin ona hediye ettiği at ve develeri görmek için çıktığı zamandı. Geceleri ise medreseden çıkarak zamanını tavafla geçiriyordu. Burada bulunduğu müddetçe büyük miktarda sadaka dağıttırımış ama bunlar ayan arasında bölüşülmüştü. Mekkeliler'e, hacılara, fakirlere, zayıflara bunlardan çok az düşmüştü. Hatta öyle ki, Mekkeliler'den pek çoğu bir dirhem dahi sadaka nasiplenememişlerdi. Hâce Şemseddîn b. ez-Zemn ve sultanın yakınındakiler bu sadakaların üzerine konmuşlar ve istedikleri gibi tasarruf etmişlerdi. Nihayet Kayıtbay haccını yaptı. Onunla birlikte Şeyhu's-Şuyûh Burhâneddîn el-Kerekî, Muhtesib el-Emîr Yeşbek el-Cemâlî, Canı Bek Solak ve oğlu Makarru's-Şarkî Yahyâ b. el-Cîân, Nâibu Kâtibi's-Sır ez-Zeynî Berekât, Mübâşiru's-Sultân Ebû'l-Bikâ', el-Mihtâr Ramazan ve diğeri önde gelen emîrler haclarını ifa ettiler. Sultan Vakafe'de bir şey kesmedi ve tekrar medresesine indi. Medresesi için dört mezhebin önde gelen kadılarından görevlendirdi. Kırk tane öğrenciyi ilim tahsili için, altı kurrâyı da nöbetleşe Kuran-ı Kerîm tilaveti için tayin etti. Daha sonra kadılara davalarda yardımcı olmak üzere mübâşirler, Şâfi başkadısı için hususi bir görevli, münâdî, hizmetçiler, kapıcı, sobayla ilgilenen görevli ve bunun yakıtını çeken bir hizmetli, üç müezzin, sebille ilgilenen bir görevli, on yetim ve bunların eğitimlerini görevlendirdi. Ayrıca Ribat'ın yönetimine, nâzır olarak Şâfi kadısının kardeşi Fahreddîn Ebû Bekir b. Zaîre tayin olunmuş, şeyhler görevlendirilmiş ve başka atamalar ve tayinler yapılmıştı. Görevlendirilenlerin tamamına yakını 25 Şubat Cuma günü sabahı görevlerine başlamışlardı. Bu gün de sultan da gelmiş, Medresenin güney tarafına bakan oturma odasına oturmuştu. Şâfi kadısı odanın ortasında, önündeki masanın üzerinde bir Kuran-ı Kerîm olduğu halde oturuyordu. Orada bulunanlara Kuran-ı Kerîm hatmi için cüzleri bölüştürdü. Kayıtbay'a teklif edilmemesine rağmen o da kendi isteğiyle bir cüz aldı. Cüzler bittikten sonra Şâfi kadısı hatim duası yaptı. Ardından tatlıdan mürekkep bir sofrta kuruldu. Medresenin etrafında da bir sofrta kuruldu. Arkasından şeker ikram edildi ve Suvbeye¹⁷⁸ içildi. Daha sonra kalabalık dağıldı. 26 Şubat'da Kayıtbay'da buradan ayrıldı. O, Hâce İbnu'z-Zemn ve inşa ettirdiği medresenin mimarının önerisiyle, sa'y yapılan yolda, Merve yakınlarında ve buranın girişinin sağında bulunan es-Seyyide Ummu'l-Hüseyn binti el-Kâdı Şehâbüddîn et-Taberî Sebili'nin yıkılmasını emretti. Zira Kayıtbay, Merve'de bulunan el-'Alkamiyye

¹⁷⁷ Mekkeliler'in sultanı görememelerinin sebebi sultanın say ve tavaf yaparken halkın arasına karışmış olmasından, kimliğini gizlemesinden kaynaklı olabilir, İbn Tolun, *Mufâkehetü'l-Hillân*, s. 13.

¹⁷⁸ Buz ve kavun çekirdeği ile hazırlanan bir şurup.

denilen evi ve çevresindeki evleri satın almış, buraya bir kapalı çarşı yaptırmak üzere harekete geçmişti. Çarşının sa'y yolunun güneyinden bir de kapısı olacaktı. Bu çarşının es-Safâ'dan görünebilmesi için de onun önünde kalan mezkûr sebilin yıkılmasına karar verilmişti. Sultan öğleden önce tavafını yaptıktan sonra onun için Zemzem kuyusunda dua edildi. Bundan sonra Mekke'den ayrıldı ve Mısır'a doğru yola çıktı. Uğurlamaya Mekke Şerifi ve oğulları, Şâfi kadısı ve onunla birlikte görev yapanlar, tüccarlar çıkmışlardı.¹⁷⁹

Sultan Kayıtbay hakkında latifeler de nakledilir. Mekke şerifleri ile buluşması esnasında sultan için bir tatlı sofrası hazırlanmıştı. Bu sofrada bulunan çeşit çeşit tatlılar arasında sultan sadece birisi ile alakalı soru sordu. Bu tatlı Mekkelilerin *Kul ve Eşkur (Ye ve şükret)* adını verdikleri hususi bir şekilde pişirilmiş tatlı idi. Sultan sofrayı hazırlatanlardan Kaşmer adlı birisine, tatlıyı işaret ederek bu nasıl isimlendirilir diye sordu. Kaşmer: "*Kul ve eşkur diyoruz*" diye cevap verdi. Sultan bunun üzerine: "*Şerife selamımı söyle ve ona de ki, Ekelna ve Şekerna (yedek ve şükrettik)*".¹⁸⁰

Kayıtbay 13 Mart 1480 tarihinde Kâhire'ye bir haberci göndererek Medine'de olduğunu bildirmişti. O Medine'de de kutsal mekânları ziyaret etti ve fakirlere beş bin dinar sadaka dağıttı. Ardından Medine'den dönüş yoluna girmiş Yenbu' ve Akabe yoluyla Kâhire'ye doğru yola çıkmıştı. Kâhire'nin girişine yaklaştığında, Emîr Devâdâru'l-Kebîr Yeşbek, emîrler ve devlet adamlarına kimsenin kendisini Birketü'l-Hac'da karşılamasını istemediğini bildirdi. Bu emir üzerine Emîr Yeşbek karşılamının Kâhire'nin dışında el-Matariyye'de sultan için yaptırttığı mescitte yapılmasını emretti.

20 Mart'ta sultandan deveyle bir haberci geldi. Baz Beg el-Atabekî ve Emîr Yeşbek bir araya geldiler. Yeşbek'in elinde sultanın mektubu vardı ve karşılanmak istemediğini bir kere daha bildiriyordu. Emîrlerden hiçbiri sultanı Birketü'l-Hac'da yahut Halîcû'z-Za'feran'da¹⁸¹ el-Matariyye'de inşa edilen mescit harici bir yerde karşılamayacaktı.¹⁸² 21 Mart'ta Kayıtbay'ın çadırı Birketü'l-Hac'dan söküldü. Bütün emîrler, el-Matariyye'de bulunan mescitteydi. Sultanın çadırı burada mescide doğru, emrettiği gibi kuruldu. Emîrlerin çadırları da Birketü'l-Hac istikametine doğru peşi sıra kuruldu. Kayıtbay'ın çadırı Birketü'l-

¹⁷⁹ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 369-371.

¹⁸⁰ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 371.

¹⁸¹ Kâhire'nin Kuzey doğusunda Nil Nehri'nin kanallarından bir tanesidir. er-Reydâniyye istikametine doğru uzanır.

¹⁸² İbn Tolun, *Mufâkehetü'l-Hillân*, s. 10; el-Ceziri, *ed-Dureru'l-Ferâid* C. 2, s. 371. Sultanın karşılanmak istemediğine dair haber göndermek istemesinin sebebi, emîrlerin ısrarla onu karşılamak istemesinden olmalıdır. Zira sultan daha henüz Mekke'de iken Atabek Özbek, Emîr Yeşbek, Emîr Yeşbek el-Yûsufî, bir grup emîr ve Akabe'deki devlet görevlileri sultanı Akabe'de karşılamak üzere hazırlıklara başlamışlardı, İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 161.

Hac'da dokuz gün kalmıştı. el-Atabekî Özbek, Birketü'l-Hac'da, Emîr Yeşbek de mescitte sultan için büyük bir sofrta kurdurmak istedilerse de, Birketü'l-Hac'dakine müsade edilmemişti.¹⁸³ Yine 21 Mart günü, Kâhire ve civarının süslenmesine dair duyurular yapıldı ve bütün sokaklar ve çarşılar süslandiler. 23 Mart günü deveyle bir haberci daha geldi. Haberci, Kayıtbay'ın yolda olduğunu bildiriyordu. Sultanın eşi ve emîrler haberciyi ödüllendirdiler.¹⁸⁴ el-Atabekî Özbek, Emîr Yeşbek'in el-Matariyye'de yaptırdığı mescitte bir sofrta kurdurdu.¹⁸⁵ Emîr Yeşbek de yine sultanın yokluğunda İbn Kaymaz Sebili ile Hüseyniyye mahallesi arasına yapılmış olan mescitte bir sofrta kurdurdu.¹⁸⁶ Denilene göre Emîr Özbek sofrası için otuz at, iki yüz koyun ve sığırlar kestirmişti. Ayrıca kırk kantar¹⁸⁷ saf şeker hazırlanmasını emretmişti. Hazırlanan bu şekerle el-me'muniyye¹⁸⁸ ve başka tatlılar yapılmıştı. Tatlı ustaları çeşit çeşit tatlılar hazırlamışlar hatta bu tatlılardan bazılarını avluları, sütunları olan köşkler gibi yapmışlardı. Daha başka ilginç şekilli tatlılar da vardı. Bu görkemli sofradaki tabak sayısı on beş bindi. Emîr Yeşbek'in sofrası da aynı bunun gibiydi. 24 Mart Cuma günü önce hacı hafilesinin sakaları ardından da hacılar Kâhire'ye girdiler Kayıtbay'ın da Birketü'l-Hac'a indiğini ve akşam yemeğini yedikten sonra da geceyi orada geçireceğini haber verdiler. Ne emîrlerden ne de el-memâlikü's-sultâniyye'den hiç kimse oraya karşılamaya gidemedi, emirlere sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Nihayet 25 Mart'ta Emîr Özbek ve Emîr Yeşbek, ümera'u'-ulûf, el-erba'înât, el-aşravât, el-hasekiyye, el-memâlikü's-sultâniyye'nin tamamı beyaz sivil kıyafetleri ile karşılama için çıktılar. Kayıtbay yaklaştığı vakit Emîr Özbek ve yanındakiler atlarından indiler, onu selamlayıp tekrar atlarına bindiler. Giderlerken sultanın müdevveresi (seyyar çadır) ve onlar arasında bir ok atımı mesafe vardı. Sonra Atabekî, bütün emîrler ve el-hasekiyye atlarından indiler, sultanın önünde yürüyen yaya memlûkler de müdevverede toplandılar. Kayıtbay yakın çevresinde kimse olmadan tek başına atının üzerindeydi ve kuşluk vakti müdevvereye girdi. Orada onun için tıpkı öğlen vakti hazırlandığı gibi bir sofrta hazırlandı. Yemeğe başlandığı vakit halk sofrada yemek için izdihama sebep oldu ve sofranın tanziminden sorumlu reisler halka asalarıyla vurmaya başladılar. Kayıtbay onlara bunun için çok kızdı ve reisler ellerindeki asaları attılar. Halk sofraya davet edildi. İnsanlar yedikleri tabakları dahi alıp götürdüler. Öyle ki

¹⁸³ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 161-162; el-Ceziri, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 371-372; Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 249.

¹⁸⁴ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 160-161.

¹⁸⁵ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 162.

¹⁸⁶ el-Ceziri, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 372; Abdalbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 249.

¹⁸⁷ Yaklaşık 45 kiloya denk gelen ağırlık birimi, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 731.

¹⁸⁸ Un, süt ve balla yapılan bir tatlı.

sofrada bulunan eşyanın neredeyse tamamı yağma edilmiş, geri kalanlar ise kırılmıştı. Bütün bu esnada Kayıtbay yerinde oturmaktaydı. Bu kargaşa esnasında bir kişi sarığını kaybetti ve bulamadı. O sarığının içinde yirmi dinar bulunduğunu iddia ediyordu. Kimse onun bu iddiasına iltifat etmedi ve hatta ona: "*Başının üzerinde yirmi dinar taşıyanın bu sofrada ne işi olur?*" dediler. Sultan bu sözleri duydu ve yerinden kalktı, başka bir tarafa gitmek üzereydi ki, kalabalıktan bir şahıs önünü kesti ve: "*Ey efendimiz, sen Mekke'ye giderken hiç bir Allah'ın kulu taşkınlık yapmadı, oysa bu günde memlûkler sarıklarımızdaki süsleri çaldılar, halkı dövdüler*" dedi. Oysaki sadece bir kişinin sarığı çalınmıştı. Kayıtbay bu sözler üzerine: "*la havle ve la kuvvete illa billahi'l-'aliyyi'l-'azîm, hemen yarın sabah erkenden, tehir etmeksizin, Kal'atü'l-Cebel'e çıkacağız*" dedi. O bunları dedikten sonra Emir Yeşbek, yaptırdığı mescidin yanında kurducağı sofrayı iptal etmek zorunda kaldı. Yarın Kal'atü'l-Cebel'e çıkacağı haremine bildirildi. Kafilenin ağırlıkları Kal'atü'l-Cebel'e gitmek üzere on iki devenin üzerine yerleştirilmiş, içlerinde kadın ve erkek kölelerin bulunduğu şukduf üzerinde çöle geçmek üzere yola koyuldu. Bunların haricinde on altı deve sandık ve geri kalan eşya taşındı. Taşınan eşyaların ucu çöl de bulunan Melik ez-Zâhir Hoşkadem Türbesi'nde iken sonu Melik ez-Zâhir Berkuk Türbesi'ndeydi. Akşam vakti Kayıtbay'a Emir Yeşbek'in memlûklerinden üç tanesinin el-memâlîkü's-sultânîyye'den birini öldürdükleri haberi ulaştı. Bunun üzerine hemen gün doğumunda yola çıkmaya karar verdi. Sabah olunca beyaz sivil giyimli olduğu halde bütün emirlerle birlikte yola çıktı.¹⁸⁹ Atabek Özbey sultanın sağ tarafından başının üzerinde, çetr ve saltanat alameti olan kuş¹⁹⁰ taşıyordu. Atının ayaklarının altına Kal'atü'l-Cebel'e kadar ipek parçaları serilmiş haldeydi.¹⁹¹ Hıristiyanlar ve Yahudiler de karşılamaya çıkanlar arasındadılar. Elleri yanan mumlarla dua ediyorlardı. Bu şekilde Halîcî'l-Za'ferân'da bulunan mescitten Emîr Yeşbek'in Kayıtbay Mekke'de iken onun için yaptırdığı mescide kadar yüründü. Kayıtbay mescide vardığı zaman burada Hıristiyanlar ve Yahudiler kendi aralarında kavgaya tutuşup birbirlerine vurmaya başladılar. Müslümanlar aralarına girmek istedilerse de bundan men edildiler. Daha sonra mescide girdi.¹⁹² Bundan sonra saltanat birliği atlarına bindi. Deve binicileri ilk birlikti. Komutanları Haşîş İbnu'l-Ğıyâsî en önde olduğu halde üzerleri devletin resmî rengi olan sarı ipek örtülerle örtülü dokuz sıra deve sultanı selamladılar. Ardından ihramı sembolize

¹⁸⁹ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 372-373.

¹⁹⁰ Saltanat alametlerinden olan altınla işli sarı çetrin üzerinde bulunan altın kaplama gümüştan mamul kuş heykeli, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, C. 4, s. 7-8.

¹⁹¹ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 373; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 162; Abdulbâst el-Malaîfî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 249.

¹⁹² el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 373.

eden örtüleri beyaz olan develer ve onları takiben semerleri altından örtüleri ise renkli ipekten elli bir develik büyük bir grup sultanın önünden geçti. Develerden sonra el-memâlikü's-sultâniyye ve el-hasekiyye geçiş yaptı. Akabinde her birinin ellerinin altında eyerli atları olan on üç tane atlı geçiş yaptı. Bu atların da üzerleri ipek örtülü yahut sarı pamuklu kumaşla örtülüydüler. Bunları her birinin eyeri altından ve eyerlerin altındaki örtüde altın yaldızla süslenmiş, altın yaldızla bezenmiş başlıklar takan elli dokuz binici takip ediyordu. Sonra da her birinin ellerinde bir at ve üstlerinde benzersiz güzellikte zırhları olan küçük memlûkler geldiler. Hâcipler ve reisler geçişler esnasında insanları rahatsız etmeden yolları açıyorlardı. Sonra ümerâ'u mukaddemu'l-ulûf, 'erbainat ve 'aşravât, mübâşirûn, dört mezhep başkadıları geçtiler. Arkalarından da tablhâne, def ve şebbâbe¹⁹³ geçti. Rikâbdâriyye'den¹⁹⁴ olanlar kumaşlarıyla sultanın önünde gösteri yaptılar.¹⁹⁵ Kayıtbay'ı karşılayanlar arasında şairler, şebâbetu's-sultâniyye, şarkıcı İbn Rehhâb¹⁹⁶, çavuşlar da vardı. Kadınlardan oluşan şarkıcılar, dükkânların üzerinden şarkılar söylüyorlardı. Daha donra Sultan Kayıtbay, beyaz bir ata bindi ve çok gösterişli bir tören yapıldı. Büyük caddelerden geçerek, Bâbu'z-Zuveyle'den Kal'atü'l-Cebel'e ulaştı. Unutulmayacak bir gün oldu. Kal'atü'l-Cebel'in kapısına ulaştıklarında sultanın eşi, kalenin kapısından avlusuna kadar olan yolu ipek parçaları ile teşrif etmişti. Ayrıca başından altın ve gümüş simler saçılıyordu. Hâdimler bellerine sarı ipekler kuşanmışlardı. Kayıtbay avluya girdikten sonra Devâdâr Emîr Yeşbek, burada Atabek Özbek'in mescitte hazırlattığı sofradan çok daha büyük bir sofraya kurdu.¹⁹⁷ Bilahare emîrler ve devlet erkânı huzura kabul edildiler ve kendisiyle beraber yolculuk edenlerin tamamına hediyeler verildi.¹⁹⁸ Kayıtbay'ın haccı esnasında Mekke emîrinden, kadılarından, Mekke tüccarlarının ileri gelenlerinden, Medine emîrinden ve kadılarından, Yenbu' emîrinden ve diğerlerinden gelen hediyelerin ve paranın değeri iki yüz bin dinara baliğdi.¹⁹⁹

---

¹⁹³ Şebbâbe: Kaval.

¹⁹⁴ Sözlükte "atın üzengisini tutan" anlamındaki rikâb-dâr kelimesi terim olarak efendisi ata binerken üzengisini tutan saray görevlisini, bazan da seyis veya at uşağını ifade eder. Bu görevli koşum, eyer, binmiş iskemlesi gibi at takımlarını da muhafaza ederdi. Memlûkler'de rikâbî denilen bu görevliler rikâbhâneye mensup idiler, Abdülkadir Özcan, Rikâbdar, *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 111-112.

¹⁹⁵ el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâid*, C. 2, s. 373.

¹⁹⁶ İbn Rehhâb ile alakalı daha fazla bilgi için bkz. Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcılar ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s. 49, 50, s. 45-62.

¹⁹⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 162.

¹⁹⁸ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, C. 7, s. 251.

¹⁹⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, C. 3, s. 162.

SONUÇ

Yolculuğuna gücü yeten her müslüman üzerine farz olan hac ibadeti, üzerlerine farz olmadığına dair görüşler ve fetvalar olmasına rağmen bazı devlet yöneticileri tarafından da yerine getirilmiştir. Memlûkler Devleti'nden Sultan ez-Zâhir Baybars Bundukdârî (1269), Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun (1312, 1319, 1332) ve Sultan Kayıtbay (1480) hac vazifelerini ifa eden sultanlardır. Eşref Şa'ban ise 1376 tarihinde hac için yola çıkmış ancak önceden planlandığı anlaşılan isyan neticesinde tahtını ve tacını kaybederek 'Akabe Eyle'den geri dönmüş ve Kâhire'de gizlendiği yerde bulunmuş ve bilahare de öldürülmüştür. Sultan Baybars'ın haccını son derece gizli bir şekilde yapmış, avlanma bahanesi ile Kâhire'den çıkarak yakın çevresi hariç kimseye haber vermeden Hicâz'a gitmiş, son derece mütevazı bir şekilde haccın şartlarını yerine getirmiş ve aynı gizlilikte de geri dönmüştür. Sultan Muhammed b. Kalavun memlûk sultanları içinde birden fazla hacca giden tek sultandır. O, 1312 yılında gerçekleştirdiği ilk haccını ani bir karara gerçekleştirmiştir. İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'yla savaşmak üzere ordusunun başında sefere çıkmışken, Olcaytu'nun geri çekilmesi üzerine hacca gitmeye niyetlenmiş ve son derece sade bir şekilde haccını ifa etmiştir. 1319 senesinde gerçekleştirdiği hac yolculuğu için ise hazırlıklar altı ay öncesinden başlamış, sultan oldukça gösterişli bir kabile ile Hicaz'a gitmiş, tevazu içinde haccın şartlarını yerine getirmiş ve oldukça debdebeli bir şekilde Kâhire'ye geri dönmüştür. 1332 senesinde ise yetmiş iki emir ile bir öncekinden daha görkemli bir kabileyle Hicaz'a gitmiştir. Sultan bu son haccında çok yakınındaki emirlerden birinin, tahtına karşı tertiplediği komployu da açığa çıkarmış ve sorumluları cezalandırmıştı. en-Nâsır Muhammed'in gidişi kadar dönüşü de görkemli olmuş, halkın kendisine karşı büyük iltifatına mazhar olarak büyük törenlerle Kâhire'ye girmiş, sarayına çıkmıştı. Sultan Kayıtbay ise hacca giden son memlûk sultanıdır. Haccın şartlarını yerine getirirken son derece mütevazı olan sultan, geri kalan süre de şerefine tertip edilen son derece gösterişli sofralarda ağırlanmış, büyük törenlerle karşılanmış ve uğurlanmıştı. Kayıtbay Mekke'de kaldığı sürece imar faaliyetleri ile de meşgul olmuştu.

Tüm memlûk sultanları, Hicaz'da buldukları süre içinde buranın idarî işleri ile de meşgul olmuşlar, atama ve tayinler yapmışlardır. Ayrıca devletin büyüklüğüne yakışır bir şekilde hem Mekke ve Medine Şerifleri'ne hem de bu mübarek beldelerin halkına ihsanlarda bulunarak zekâtlar dağıtmışlardır. Sultanlar hacca giderlerken hem kendi güvenliklerine hem de devletin güvenliğine azami önem göstermişler, gıyaplarında çıkabilecek isyanlara karşı önlemler almışlardır. Sultan Eşref Şa'ban'ın başına gelenler de bu konunun ne kadar mühim olduğunun bir göstergesidir. Memlûk sultanlarından ez-Zâhir

Memlûk Sultanlarının Hacları

Baybars, Muhammed b. Kalavun, Kayıtbay ve yola çıktığı halde isyan neticesi tahtından indirilen Eşref Şa'ban haricinde diğer sultanların hacca gitmek üzere bir teşebbüslerinin bulunmadığı görülmektedir. Memlûkler Devleti'nin siyasi yapısı irdelendiğinde anlaşılacağı üzere bundaki temel sebebin güvenlik kaygısı olduğu anlaşılacaktır. Sultan Kalavun'un son haccında 54 gün gibi uzun bir süre Kâhire'de bulunmadığı dikkate alınırca, "sultanı öldüren sultan olur" anlayışının veraset usulü olarak benimsendiği bir devlette böylesine uzun ve meşakkatli bir yolculuğun mevcut sultanın hâkimiyeti için son derece riskli olduğu ortadadır. Hac ziyaretini gizli olarak ifâ eden Sultan Baybars hariç tutulursa, hacca giden diğer iki sultandan Muhammed b. Kalavun'un son seferinde tahtta otuz iki yıl, Sultan Kayıtbay'ın ise otuz yıla yakın bir süre oturması, uzun saltanat sürelerince devlete tamamen hâkim olmaları, dîni vecibelerini yerine getirmelerinde etkili olmalıdır.

KAYNAKÇA

‘Ankawı, Abdullah, “The Pigrimage to Mecca in Mamluk Times”, *Arabian Studies I*, 1974, s. 146-170.

Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (Çev. Abdullah Mesut Ağır), Ankara, 2015.

Ayaz, Fâtiḥ Yahya, "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 1, 2013, s. 291, 322.

Baybars El-Mansûrî, Rûkneddîn Baybars el-Mansûrî el-Hatâ’i ed-Devâdâr, *Kitabu't-Tuhfeti'l-Mulûkiyye fî Devleti't-Türkiyye*, (Tah. 'Abdu'l-Hamîd Sâlih Hamdân, Kâhire, 1987, Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye.

Bilge, Mustafa L. - Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Yenbu", *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 421-423.

El-Cezîrî, 'Abdulkâdir b. Muhammed, b. 'Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî, *ed-Dureru'l-Ferâidi'l-Munazzamati fî Ahbâri'l-Hacc*, (Tah. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il), Lübnan, 2002.

El-Kalkaşandî, Ebû'l-Âbbâs Ahmed b. 'Ali, *Subhu'l-'Aşâ fî Snâati'l-İnşâ*, Kâhire, 1922.

El-Makrîzî, Takiyyü'd-Dîn Ahmed b. 'Ali, *el-Mevâ'izü'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Asâr*, (Tah. Muhammed Zeynuhum - Medîha eş-Şerkâvî), Kâhire, 1998.

-----, *ez-Zehebu'l-Mesbûk fî Zikri Men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, (Tah. Cemâlü'd-Dîn eş-Şeyyâl), Bûr Sa'îd, 2000.

-----, *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, (Tah. Muhammed 'Abdu'l-Kâdir Atâ), Beyrut, 1997.

El-'Ömerî, Şehâbü'd-Dîn Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, (Tah. Kâmil Selmân el-Cubûrî, Mehdî en-Necm), Lübnan, 1971.

EN-NÜVEYRÎ, Ahmed b. 'Abdülvahhâb Şihâbüddîn, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (Tah. Mufid Kameyuha), Beyrut, 2004.

Es-Sehâvî, Şemsü'd-Dîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdu'r-Rahman, *Vecîzü'l-Kelâm fî 'z-Zeyli Duveli'l-İslâm*, (Tah. Ğisam Fâris el-Herestânî, Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1995.

Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Hasekiyye", *DİA*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 373-374.

Eyüp Sabri Paşa, *Mir'Âtü'l-Haremeyn*, (Haz. Ömer Fâruk Can - F. Zehra Can), İstanbul, 2008.

İbn 'abdi'z-Zâhir, Muhyiddîn, *er-Ravdu'z-Zâhir fî Sireti'l-Melik ez-Zâhir*, (Tah. 'Abdu'l-'Azîz el-Huveytir, Riyad, 1976.

Memlûk Sultanlarının Hacları

İbn Aybek Ed-Devâdârî, Ebûbekir b. Abdullah b. İzzeddîn, *Kenzü'd-Dürer fî Câmi'i'l-Ğurer*, (Tah. Birend Radka), Kâhire, 1982.

İbn Dokmak, Sarimüddîn İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, *el-Cevherü's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, (Tah. 'Abdu'l-Fettâh 'Âşûr), Mekke, 1982, Câmiatü Ümmi'l-Kûra.

İbn Habîb, Bedreddîn Hasan b. Ömer, *Tezkretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr Benîh*, (Tah. Muhammed Muhammed Emîn, Kâhire, 1986, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kitâb.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldun*, (Tah. Ebû Süheyb el-Keremî), Ummân, Tarihsiz, Beytu'l-Efkârî'd-Düveliyye.

İbn İyâs, Zeyneddîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafâ), Kahire, 1984.

İbn Kâdî Şuhbe, Takiyyüddîn Ebî Bekr b. Ahmed, *Târihu İbn Kâdî Şuhbe*, (Tah. Adnân Dervîş), B.Y.Y., 1994.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Tah. Abdullah b. 'Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Cîze, 1998.

Abdulbâsıt El-Malatî, Zeynü'd-Dîn 'Abdu'l-Bâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylu'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*, (Tah. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmürî), Beyrut, 2002.

İbn Tagrıberdi, Ebû'l-Mehâsin Cemâlü'd-dîn Yûsuf, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısr ve'l-Kâhire*, (Tah. Muhammed Kemâlü'd-Dîn 'İzzü'd-Dîn), Lübnan, 1992.

İbn Tolun, Şehabüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Mufâkehetü'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zamân*, (Tah. Halîd el-Mansûr), Beyrût, 1998, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye).

Kâsım, Kâsım Abduh, "Muhammed b. Kalavun", *DİA*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 547-548.

Keleş, Bahattin, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, C. V, Ankara, 2002.

Koprıman, Kâzım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 221-223.

-----, Mısır Memlûkleri (1250-1517), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 433-540.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

Öğüt, Salim, "Hac: Hacla İlgili Fıkhî Hükümler", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 389-397.

Özaydın, Abdülkerim, "Hac: Tarihçe", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 399-400.

Özcan, Abdülkadir, Rikâbdar, *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 111-112.

Memlûk Sultanlarının Hacları

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984.

Yakut El-Hamavî, Şehâbü'd-Dîn Ebî 'Abdullah Yakut b. 'Abdullah el-Hamavî er-Rûmîel-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1977.

Yiğit, Fatma Akkuş, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcılar ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s. 45-62.

Yiğit, İsmail, "Kayıtbay", *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 80-81.

Yûsufî, Mûsâ b. Yahyâ, *Nüzhetü'n-Nâzir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsir*, (Tah. Ahmed Huteyt), Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1986.

Zengin, Murat, *İlhanlılar-Eretnahılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Valiliği Yay. İstanbul 2017.

Zengin, Murat, "Melikü'l-Mansur Ebî Bekr b. Muhammed Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (Elli Dokuz Günlük Saltanat)", *History Studies*, X/3, April 2018, s. 257-270.